

Predstavljanje transrodnih osoba na izložbi u galerijskom prostoru

Milanovski, Alma

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:622843>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-24**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti

Katedra za muzeologiju

Predstavljanje transrodnih osoba na izložbi u galerijskom

prostoru

Diplomski rad

Mentor/ica: dr.sc. Helena Stublić, doc.

Student /ica: Alma Milanovski

Zagreb, rujan, 2022.

Izjava o akademskoj čestitosti

Izjavljujem da je ovaj rad rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na istraživanjima te objavljenoj i citiranoj literaturi. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio rada nije korišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

Alma Milanovski, 25. rujna 2022., Zagreb

Sadržaj

1. Uvod.....	4
2. LGBTQI+ terminologija.....	5
3. Povijesni pregled nastanka LGBTQI+ pokreta.....	14
4. Razvoj LGBT pokreta na prostoru Hrvatske.....	21
4.1. Od Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) do 1990. godine.....	22
4.2. Od 1990. god. do danas.....	27
5. Muzeji kao mjesta raznovrsnosti i inkluzivnosti.....	31
5.1. Društvena isključenost u muzejima.....	32
5.2. LGBTQI+ osobe u muzeološkom kontekstu.....	34
5.2.1. Primjeri LGBTQI+ izložbi.....	35
6. Muzejska izložba kao komunikacijsko sredstvo.....	40
7. Osnovni elementi izložbe.....	42
7.1. Orijehtacija.....	43
7.2. Okoliš izložbe.....	44
7.3. Osvjetljenje i boja.....	46
7.4. Odnos prema predmetima.....	47
7.5. Grafički i ostali pomoćni materijali.....	47
7.6. Legende.....	48
8. Tipologija izlaganja.....	50
9. Izložba o transrodnim osobama.....	53
9.1. Konceptija izložbe o transrodnim osobama.....	54
10. Zaključak.....	59
Literatura.....	60
Slikovni prilozi.....	69
Sažetak.....	70
Summary.....	72

1. Uvod

LGBTIQ je akronim iz engleskog govornog područja koji općenito označava seksualne i rodne manjine koje se opisuju kao Lezbijke, Gejevi, Biseksualci, Transrodne i Transeksualne osobe, Interspolne osobe te Queer, pri čemu se katkad dodaje i + na kraju akronima u smislu zastupanja svih onih ostalih rodnih i seksualnih (spolnih) identiteta s kojima se osobe identificiraju. U Hrvatskoj je LGBTIQ+ zajednica još u znatnoj mjeri u medijskom prostoru, ali i na razini pojedinaca podložna diskriminaciji i progonima, što uvelike proizlazi iz političkih okolnosti i prevladavajućih religijskih uvjerenja. Dobar primjer za to je i referendum iz 2013. godine kojim je omogućeno da u Ustav Republike Hrvatske bude dodana definicija braka kao zajednice muškarca i žene (preko 60% glasača podržalo je ovaj prijedlog)¹. Međutim, godinu dana kasnije je ipak usvojen *Zakon o životnom partnerstvu osoba istog spola* čime je zakonski priznata zajednica između dviju osoba istog spola.² To je označavalo svojevrsnu pobjedu za LGBTIQ+ zajednicu u Hrvatskoj, no ona je još marginalizirana. U tom kontekstu su naročito važne transrodne i interspolne osobe koje su uglavnom nevidljive i neshvaćene, što potvrđuje i činjenica da u ovom društvu ne postoji prevelika svijest o razlici između spola i roda³, a što predstavlja prvu prepreku u senzibiliziranju i razumijevanju ovih osoba i uopće razvijanju vlastitog (rodnog) identiteta.

Muzeji pak, kao kulturno-obrazovne institucije imaju dužnost približiti i educirati građane o različitim temama i problemima u društvu u kojem djeluju, naročito kada se, kao u ovom primjeru, radi o ponešto kontroverznim i zanemarenim skupinama. Stoga se ovim radom želi široj publici približiti i podići svijest o transrodnim osobama, rodnim identitetima i pripadajućim temama, pri čemu muzej i izložba kao njegovo komunikacijsko sredstvo imaju glavnu ulogu.

¹ 25% građana presudilo što je brak: Istra i Rijeka jedine u Hrvatskoj glasovale protiv. Jutarnji list. 2013. URL: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/25-gradana-presudilo-sto-je-brak-istra-i-rijeka-jedine-u-hrvatskoj-glasovale-protiv-924269> (27.07.2020.).

² Što je životno partnerstvo?. Životno partnerstvo. URL: <https://www.zivotnopartnerstvo.com/hr/sto-je-zivotno-partnerstvo/> (27.07.2020.).

³ Put u prosTRANStvo: transrodnost, transeksualnost, rodna nenormativnost. Lezbijska organizacija Rijeka – LORI. 2012. URL: http://www.lori.hr/images/stories/download/Put_u_prosTRANStvo_2012.pdf (27.07.2020.).

2. LGBTQI+ terminologija

Ovim se radom želi doprinijeti razumijevanju nekih temeljnih pojmova i pojavnosti vezanih uz vlastito identificiranje, uzimajući u obzir prvenstveno pripadnike LGBTIQ skupina, a koji su zajednički svim osobama bez obzira na njihov rodni identitet, spol i/ili seksualnost, i dr. Nadalje, cilj je potaknuti dokidanje predrasuda prema LGBTIQ skupinama te u konačnici poboljšati njihovu integraciju u društvo.

U tom smislu je prepoznata potreba navođenja definicija ključnih pojmova i njihovog pobližeg razjašnjavanja, a na osnovu različitih izvora, a s namjerom osiguravanja što cjelovitijeg prikaza pripadnika ovih skupina, uz uvažavanje njihovog prava na izražavanje, ponašanje i sl. u skladu s vlastitim identitetom. Međutim, treba imati na umu i činjenicu da je terminologija koja će se u radu pojavljivati odraz specifičnog prostorno-vremenskog i kulturnog uređenja te se neprestano mijenja i nadopunjuje. Također, pojedini pojmovi nemaju svoj pandan u hrvatskom jeziku te će biti predstavljeni u svom izvornom engleskom obliku.⁴

LGBTIQ+ udruge s područja Bosne i Hercegovine, Hrvatske, Srbije, Crne Gore sastavile su publikacije koje služe kao svojevrsni priručnici za educiranje i predstavljanje ponajprije interspolnim, trans i rodno varijantnim/rodno nenormativnim osobama, a bave se primjerice njihovim pravima, predstavljanjem od strane šire zajednice, zdravstvenim i pravnim okvirom itd. Publikacije su dostupne na mrežnoj stranici udruge Trans Aid⁵ koja se bavi unapređivanjem i zaštitom prava osoba koje se identificiraju kao trans, inter ili rodno varijantne te djeluje na području Republike Hrvatske⁶.

Počevši od osnovnih pojmova, **spol** je u *Hrvatskoj enciklopediji* definiran kao „skup biokemijskih, genetičkih, anatomskih, fizioloških obilježja“, pri čemu se on kod ljudi odnosi i na psihičke karakteristike, a određuje podjelu organizama na muške i ženske, uključujući i njihovu reproduktivnu funkciju.⁷ Ovom pojašnjenju se može pridodati i oznaka pripadnosti jednom ili

⁴ Poštić, J (ur.). Standardi skrbi za zdravlje transpolnih, transrodnih i rodno nenormativnih osoba. Ženska soba. 2012. URL: http://zenskasoba.hr/wp-content/uploads/2014/12/Standardi_skrbi_za_zdravlje%20transpolnih_transrodnih_i_rodno_nenormativnih_osoba.pdf (23.07.2020.).

⁵ Publikacije. Trans Aid. URL: <http://transaid.hr/publikacije/> (23.07.2020.).

⁶ O Trans Aid-u. Trans Aid. URL: <http://transaid.hr/category/o-trans-aid-u/> (23.07.2020.).

⁷ Spol. Hrvatska enciklopedija. Mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57482> (23.07.2020.).

drugom spolu, ili poistovjećivanje pojma s kolektivitetom, odn. društvenom skupinom kao cjelinom.⁸ Ukratko, obično se govori o medicinski i društveno konstruiranoj, binarnoj podjeli na muški i ženski spol, dodijeljen osobi pri rođenju na osnovu genitalija ili unutarnjih reproduktivnih organa i drugih bioloških čimbenika koji podrazumijevaju i kromosome, spolne žlijezde te hormone.⁹

Sam pojam **roda**, kao sociološka pojava, proizlazi iz biološke odrednice spola, nastaje kako bi dodatno naglasio razliku između spolova te označio kulturalnu podjelu koja perpetuira društvene nejednakosti, stereotipe, očekivano ponašanje i sl., naročito prema ženama, a iznosi ga britanska sociologinja i feministkinja Ann Oakley.¹⁰ Ovakvu diobu na principu spola usvaja već za vrijeme Rimskog Carstva i retoričar Ciceron u djelu *O umjetnosti govorništva*.¹¹

No, valja spomenuti i interspolne osobe, koje su i danas na ovom području gotovo potpuno izostavljene iz javnog diskursa, što potvrđuje i činjenica da interspolne osobe nisu prisutne u smislu javnih okupljanja i aktivističkog djelovanja¹², iako su zastupljene u okviru djelovanja određenih udruga i inicijativa, primjerice, Trans Aid, Zagreb Pride i dr.

Interspolnost se, nadalje, pojašnjava kao skup varijacija koje bilježi odudaranje od tradicionalnog razdvajanja na dva spola, tj. kada se osoba rodi s fizičkim, hormonalnim i/ili genetskim karakteristikama koje se u ovom slučaju ne mogu pripisati izričito ženskom ili muškom spolu, iako se ta obilježja mogu pojaviti tek u pubertetu.¹³ Procjenjuje se da je otprilike 1,7% svjetske populacije interspolno, a nerijetko su na interspolnim osobama vršene medicinski nepotrebne genitalne operacije, pa čak i u dojenačkoj dobi, pod izlikom društvene stigmatizacije ili razvijanja rodno-identiteta, unatoč tomu što je riječ o estetskim zahvatima.¹⁴

⁸ Spol. Hrvatski jezični portal. Znanje. URL: <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (23.07.2020.).

⁹ Put u proSTRANStvo: transrodnost, transeksualnost, rodna nenormativnost. Lezbijska organizacija Rijeka – LORI. 2012. URL: http://www.ori.hr/images/stories/download/Put_u_proSTRANStvo_2012.pdf (23.07.2020.).

¹⁰ Rod. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=53130>. (20.11.2020.).

¹¹ Lewinsohn Morus, R. Historija seksualnosti. Zagreb: ZORA, 1959. Prema Zorica, L. Povijesni prikaz homoseksualnih osoba kao marginalizirane skupine // *Essehist* : časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti. (2016), 8. URL: <https://hrcak.srce.hr/190412>. (20.11.2020.).

¹² Kajtezović, A., i sur. Preporuke za unapređenje prava trans, inter i rodno varijantnih osoba. Trans Aid. 2017. URL: <http://transaid.hr/wp-content/uploads/2018/04/Preporuke-za-unapre%C4%91enje-prava-trans-inter-i-rodno-varijantnih-osoba.pdf> (24.07.2020.).

¹³ Interspolnost. Zagreb Pride. 2018. URL: <https://www.zagreb-pride.net/hr/interspolnost/> (24.07.2020.).

¹⁴ Isto.

Jednako je važno napomenuti da, osim što se radi o nasilju nad drugom osobom, povredi tjelesne autonomije¹⁵ i ljudskih prava, ovakve intervencije često imaju ozbilje rizike po osobu, primjerice neplodnost, podvrgavanje hormonalnoj terapiji kroz cijeli život, depresiju, probleme uzrokovane odudaranjem spola od rodnog identiteta i dr.¹⁶ Takve se osobe mogu identificirati kao transrodne, cisrodne, biseksualne, gej itd., odn. interspolnost ne uvjetuje rodni identitet ili seksualnost. Također, katkad se kao sinonim koristi **interseksualnost**, dok se u medicinskom žargonu naziva i „poremećajem diferencijacije spola“. Spominje se i zastarjeli pojam „hermafroditizam“ koji je, međutim, pejorativan i time pogrešan.¹⁷

Naposljetku, tran(s)seksualnost i transvestizam (ili transvestija) smatraju se danas arhaičnima i neprikladnima za opisivanje trans zajednice, kako navode *Standardi skrbi za zdravlje transpolnih, transrodnih i rodno nenormativnih osoba*¹⁸ u izdanju *Svjetske strukovne organizacije za zdravlje transrodnih osoba* (engl. *The World Professional Association for Transgender Health – WPATH*) zbog negativnih konotacija pojmova u prošlosti kada su odražavali nesnošljivost i nerazumijevanje prema ovim skupinama. O prikladnosti pojma transrodnosti i danas postoje prijepori unutar zajednice.¹⁹

S druge se strane oni se nastavljaju koristiti u miljeu osoba koje se tako identificiraju.²⁰ Primjer za to bi bio u prihvaćanju izraza od strane transeksualne osobe, a koji označava njezinu namjeru da uđe u proces tranzicije (prilagodbe spola), da je već usred procesa, ili je on završen. Proces tranzicije podrazumijeva djelomičnu ili cjelovitu prilagodbu spola kako bi on odgovarao i odražavao spolni i/ili rodni identitet osobe uslijed stresa i nezadovoljstva koji nastaje zbog nepripadanja dodijeljenom biološkom spolu (pripisanom pri rođenju) te rodnoj ulozi koju on uvjetuje.²¹ WPATH je neprofitna, interdisciplinarna strukovna i obrazovna organizacija koja se bavi skrbi, obrazovanjem, istraživanjem i sl. transrodnih osoba i zdravlja, angažiranjem stručnjaka

¹⁵ Pojmovi. FemEd. URL: <https://www.femed.net/pojmovi> (25.07.2020.).

¹⁶ Interspolnost. Trans Aid. URL: <http://transaid.hr/category/interspolnost/> (25.07.2020.).

¹⁷ Što je interspolnost? Trans Aid. URL: <http://transaid.hr/sto-je-interspolnost/> (25.07.2020.).

¹⁸ Poštić, J (ur.). Standardi skrbi za zdravlje transpolnih, transrodnih i rodno nenormativnih osoba. Ženska soba. 2012.

URL: http://zenskasoba.hr/wp-content/uploads/2014/12/Standardi_skrbi_za_zdravlje%20transpolnih_transrodnih_i_rodno_nenormativnih_osoba.pdf (25.07.2020.).

¹⁹ Isto.

²⁰ Isto.

²¹ Put u prosTRANStvo: transrodnost, transeksualnost, rodna nenormativnost. Lezbijska organizacija Rijeka – LORI. 2012. URL: http://www.lori.hr/images/stories/download/Put_u_prosTRANStvo_2012.pdf (26.07.2020.).

iz različitih područja kao što su medicina, pravo, psihologija, socijalni rad itd.²² Prvotno se zvala *Harry Benjamin International Gender Dysphoria Association* prema liječniku Harryju S. Benjaminu koji je jedan od prvih istraživača u području rodne disforije.²³ Osnovana je 1978. god., a 2007. god., vođena željom da se vezuje uz brigu o zdravlju umjesto mentalnu bolest, mijenja naziv u današnji.²⁴

U prijevodu spomenutog dokumenta²⁵ predlaže se u hrvatskom jeziku upotreba pojma **transpolnost** jer pretpostavlja spol kao fizički i psihološki čimbenik za utvrđivanje (jednog aspekta) identiteta, umjesto seksualnosti u smislu spolnog nagona i privlačnosti²⁶. Drugi razlog za zamjenu termina nalazi se u stranom podrijetlu prefiksa trans- (lat. *trans* – preko, kroz, onkraj²⁷) koji zahtijeva prilagodbu jer dolazi do preklapanja dvaju suglasnika (transseksualnost) te je stoga jedno “s” uklonjeno.²⁸ Dualistička priroda ovog pojma može se dodatno raščlaniti pripajanjem transseksualnosti području medicine, pri čemu ona podrazumijeva da je postavljena dijagnoza te je započeo proces liječenja. U drugu ruku, **transeksualnost** se koristi unutar zajednice za iskazivanje prava na život u skladu s vlastitim rodnim i/ili spolnim identitetom, izražavanje te ukidanje predrasuda i stereotipa o transeksualnosti kao bolesti ili nečemu neprirodnom.²⁹

Usporedno, prema *Centru za kliničku psihologiju* transseksualne osobe su one koje „karakterizira dubok i trajan osjećaj nesklada između anatomije (spolno određenog tijela) i poimanja sebe kao muškarca ili žene“. ³⁰

Nadalje, unatoč nepotpunom razumijevanju uzroka ovog stanja, izgledno je da ono ima uporište u biologiji čovjeka, što se potkrepljuje činjenicama o nailaženju na poremećaj diljem svih kultura i

²²Mission and vision. World Professional Association for Transgender Health. URL:

<https://www.wpath.org/about/mission-and-vision> (25.07.2020.).

²³ World Professional Association for Transgender Health (WPATH). Human Rights Campaign. URL: <https://www.hrc.org/resources/world-professional-association-for-transgender-health-wpath> (25.07.2020.).

²⁴ Allee, K. M. World Professional Association for Transgender Health. F Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/World-Professional-Association-for-Transgender-Health> (25.07.2020.).

²⁵ Poštić, J (ur.). Standardi skrbi za zdravlje transpolnih, transrodnih i rodno nenormativnih osoba. Ženska soba. 2012. URL: http://zenskasoba.hr/wp-content/uploads/2014/12/Standardi_skrbi_za_zdravlje%20transpolnih_transrodnih_i_rodno_nenormativnih_osoba.pdf (26.07.2020.).

²⁶ Terminologija. Zagreb Pride. URL: <https://www.zagreb-pride.net/hr/terminologija/> (26.07.2020.).

²⁷ Trans. Merriam-Webster. Rječnik. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/trans> (26.07.2020.).

²⁸ Poštić, J (ur.). Nav. djelo.

²⁹ Put u prosTRANStvo: transrodnost, transeksualnost, rodna nenormativnost. Lezbijska organizacija Rijeka – LORI. 2012. URL: http://www.ori.hr/images/stories/download/Put_u_prosTRANStvo_2012.pdf (26.07.2020.).

³⁰ Transeksualnost. Centar za kliničku psihologiju. 2009. URL: <http://www.klinicka-psihologija.hr/7.html> (26.07.2020.).

društava te da su, unatoč velikom značaju društvenih i odgojnih utjecaja, naznake spolne disforije obično vidljive već u ranom djetinjstvu (okvirno u dobi od 5 godina).³¹ Podaci pokazuju da postoji velik disparitet u slučajevima transseksualnosti s obzirom na žene i muškarce, pri čemu se znatno rjeđe javlja kod žena (1 transžena unutar 100 000 odraslih žena naspram 1 transmuškarca na 30 000 odraslih muškaraca).³²

Dva se pojma nadovezuju na prilagodbu spola, prvi se odnosi na modifikaciju od ženskog k muškom (FTM ili F2M, za transmuškarce), dok transžena prilagođava spol ili rod od muškog k ženskom (MTF ili M2F).³³

Rodni identitet pak predstavlja onaj unutarnji, privatni, kompleksni doživljavanja sebe i shvaćanja roda, a može se iskazivati kroz ponašanje, odijevanje i općenito način na koji se osoba predstavlja (rodno izražavanje). On je vrlo specifičan i jedinstven za svaku osobu i može se podudarati s biološkim spolom (**cisrodne osobe**) ili se osoba može identificirati, primjerice, kao rodno fluidna, kao trans, genderqueer ili neki drukčiji način, a u tom slučaju se govori o transrodnim osobama kao skupnom pojmu za sva razilaženja između spola pripisanog pri rođenju i rodnog identiteta.³⁴

Potrebno je na početku stoga pojasniti razliku između dva ključna pojma vezana uz diskusiju o transrodnosti, **rodnu nenormativnost** i **rodnu disforiju**. Rodna se nenormativnost, naime, shvaća kao čitav spektar onih ponašanja, izražavanja i rodnih identiteta osoba kojima se oni razlikuju takoreći od zadanih kulturnih normi prepoznatih i pripisanih određenom spolu.³⁵ Rodna disforija je naprotiv posljedica koja nekad nastaje zbog rodne nenormativnosti, a obilježava ju stres i različite vezane tegobe proizašle iz oprečnosti između rodnog identiteta i biološkog spola. U svrhu liječenja rodne disforije ili olakšavanja njezinih posljedica, koji su prepoznati kao poremećaj

³¹ Transseksualnost. Centar za kliničku psihologiju. 2009. URL: <http://www.klinicka-psihologija.hr/7.html> (26.07.2020.).

³² Jokić-Begić, N., i sur. Transseksualnost: život u krivom tijelu? // Liječnički vjesnik. (2008), 130. URL: https://www.researchgate.net/publication/23638186_Transsexuality_Living_in_a_wrong_body (26.07.2020.).

³³ Put u prosTRANStvo: transrodnost, transeksualnost, rodna nenormativnost. Lezbijska organizacija Rijeka – LORI. 2012. URL: http://www.ori.hr/images/stories/download/Put_u_prosTRANStvo_2012.pdf (26.07.2020.).

³⁴ Spol, rod i rodni identitet. Zagreb Pride. URL: <https://www.zagreb-pride.net/hr/sto-je-rodni-identitet-zasto-je-vazna-zakonska-regulacija/> (26.07.2020.).

³⁵ Poštić, J (ur.). Nav. djelo.

prema krovnim zdravstvenim organizacijama, transrodnim osobama su na raspolaganju različiti oblici terapije poput hormonske terapije, kirurških zahvata, psihoterapije i dr.³⁶

Nadalje, **transrodnost** je pojam sastavljen 70ih godina 20. stoljeća u kontekstu heteroseksualnih osoba koje imaju fizička obilježja žene (grudi), identificiraju se i žive kao žene, ali bez namjere da se podvrgnu operaciji prilagodbe spola, a osmišljen od strane Virginie Prince (identificirajući se kao engl. *cross-dresser* – označava oblačenje odjeće koja je uobičajena za drugi spol u svrhu zabave, protesta, mode, vlastitog užitka i sl.³⁷). Poslije je pojam poprimio današnje značenje okupljajući cjelokupnu zajednicu i proširujući se i na transeksualne i interseksualne pojedince i pojedinke.³⁸

Velik je broj zabilježenih rodnih/spolnih identiteta. Terminologija je u stalnom porastu i razvoju, pa će ovdje biti predočeni neki od učestalijih (s obzirom na korištenu literaturu):

- a) aseksualnost – aseksualnom osobom se naziva ona koju ne privlači neki oblik ili izražaj seksualnosti, one mogu biti sklone ostvarivanju romantičnih, ali platonskih odnosa ili partnerstava s drugim osobama, dijeli se na demi-seksualnost (povezivanje s osobom na emocionalnoj razini kao preduvjet spolne privlačnosti) i sivu-aseksualnost (kada osoba rijetko osjeća spolnu privlačnost),³⁹
- b) biseksualnost – podrazumijeva emocionalnu i/ili fizičku privlačnost spram osoba istog, ali i različitog spola ili roda,⁴⁰
- c) *butch* – kroz povijest pripisivan “maskuliniziranim“ ženama ili lezbijkama koje su bile spajane s *femme* u lezbijskim vezama; danas se izraz može smatrati u nekim slučajevima uvredljivim,⁴¹

³⁶ Bryant, K. Gender dysphoria. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/science/gender-dysphoria> (26.07.2020.).

³⁷ Put u prosTRANStvo: transrodnost, transeksualnost, rodna nenormativnost. Lezbijska organizacija Rijeka – LORI. 2012. URL: http://www.ori.hr/images/stories/download/Put_u_prosTRANStvo_2012.pdf (26.07.2020.).

³⁸ Marjanić. S. Transrodnost (i transvrsizam) i kao utopijska projekcija // Filozofska istraživanja. Mrežno izdanje. (2005), 25. URL: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=3975. (26.07.2020.).

³⁹ Terminologija. Zagreb Pride. URL: <https://www.zagreb-pride.net/hr/terminologija/> (27.07.2020.).

⁴⁰ Isto.

⁴¹ LGBTQ terminology. Victoria and Albert Museum. 2020. URL: <https://vanda-production-assets.s3.amazonaws.com/2017/01/26/11/55/20/6673a913-a8dd-4b04-a649-6026f5f2f440/LGBTQ%20terminology.pdf>. (27.07.2020.).

- d) dijadičnost – odnosi se na osobe koje se prema spolnim karakteristikama, primjerice kromosomima, organima i sl., a prema uvriježenim medicinskim definicijama određuju kao muške ili ženske,⁴²
- e) *drag queen* – osoba koja se odijeva u odjeću opisanu kao žensku u svrhu performansa ili vlastitog užitak, često ih se neispravno naziva transvestitima, ispravno oslovljavanje je s „Ona“ kada je u dragu, a s „On“ ili zamjenicom po njihovoj preferenciji kada nije,⁴³
- f) *drag king* – kada se osoba odijeva u odjeću tradicionalno pripisanu muškarcima, također ih se često neispravno naziva transvestitima, ispravno oslovljavanje je s „On“ kada je u dragu, a s „Ona“ ili zamjenicom po njihovoj preferenciji kada nije,⁴⁴
- g) gej – uobičajeno za osobe koje se identificiraju kao muške, a emocionalno i/ili fizički ih najčešće privlače osobe muškog identiteta, obuhvaća niz drugih potpojмова kao što su „peder“ (premda generalno promatran kao pojam kojim se nastoji uvrijediti ili diskriminirati gej muškarce ili LGBTIQ zajednicu, katkada je pojam prihvaćen od zajednice u smislu otpora prem pojmu gej koji se smatra isuviše obojen popularnom kulturom i sl., ili kao pokazatelj povjerenja u odnosu na nehomofobne osobe), medvjed (za opis biseksualnog, gej ili transmuškarca izraženog gej identiteta kojeg karakterizira snažna ili mišićava tjelesna građa i druge tipično muška fizička obilježja), *twink* (biseksualan ili gej muškarac dječaćkih rodniх obilježja) i dr.,⁴⁵
- h) *genderqueer* – može se koristiti i nebinaran_a, njime se identificiraju osobe koje odbijaju uvrštavanje u jednu od binarnih kategorija roda za opis svih ostalih identiteta,⁴⁶
- i) *genderbender* – osobe koje istupaju protiv društvenih normi i nametnutih rodniх uloga tako da ih zanemaruju ili interpretiraju na svoj način,⁴⁷
- j) heteroseksualnost – podrazumijeva isključivu privlačnost prema osobama suprotnog spola,⁴⁸

⁴² Terminologija. Zagreb Pride. URL: <https://www.zagreb-pride.net/hr/terminologija/> (27.07.2020.).

⁴³ Isto.

⁴⁴ Isto.

⁴⁵ Isto.

⁴⁶ Isto.

⁴⁷ Put u prosTRANStvo: transrodnost, transeksualnost, rodna nenormativnost. Lezbijska organizacija Rijeka – LORI. 2012. URL: http://www.ori.hr/images/stories/download/Put_u_prosTRANStvo_2012.pdf (27.07.2020.).

⁴⁸ LGBTQ terminology. Victoria and Albert Museum. 2020.

URL: <https://vanda-production-assets.s3.amazonaws.com/2017/01/26/11/55/20/6673a913-a8dd-4b04-a649-6026f5f2f440/LGBTQ%20terminology.pdf>. (27.07.2020.).

- k) homoseksualnost – opisuje stanje u kojoj osoba osjeća požudu u obliku razmišljanja ili emocija spram druge osobe istog spola, a ono ne mora nužno uključivati i seksualno ponašanje⁴⁹, prvom upotrebom ovog pojma smatra se otvoreno pismo iz 1869. godine kojim se apeliralo na dekriminalizaciju homoseksualnosti, a mađarski pisac Károly Mária Kertbeny ga je naslovio na pruskog ministra pravosuđa,⁵⁰
- l) lezbijka - uobičajeno za osobe koje se identificiraju kao ženske, a emocionalno i/ili fizički ih najčešće privlače osobe ženskog identiteta, obuhvaća različite potpojmove kao što su *dyke* (danas kao izraz za osobu lezbijske seksualnosti ili lezbijstvo, posebice *butch*, neovisno o seksualnom identitetu osobe), *femme* (žena koju bi društvo opisalo kao izrazito ženstvenu) i dr.,⁵¹
- m) *queer* – skupni naziv za cjelokupnu LGBTIQ+ zajednicu i heteroseksualne osobe koji odstupaju i suprotstavljaju se heteronormativnim i drugim društveno propisanim normama koje brane ljudske slobode i rodnu, spolnu i druge nenormativnosti, podrazumijeva i širok spektar ključnih pojmova kao što su aktivizam, teorijsko shvaćanje, pravo na vlastito identificiranje i izražavanje i sl.,⁵² te
- n) spolna (seksualna) orijentacija – obično fizička i/ili emotivna privlačnost koju osoba osjeća, iskazuje i sl. prema drugoj osobi istog ili različitog spolnog i/ili rodnog identiteta.⁵³

Smatra se ovdje važnim navođenje i raznih diskriminatornih izraza upotrebljivanih ponajviše u kontekstu diskursa o LGBTIQ+ zajednici kako bi se osvijestilo do koje razine sežu predrasude i neshvaćanje prema osobama koje su, uvjetno rečeno, drugačije, i općenito zbog razumijevanja tematike.

Pojmovi koji se odnose na neki oblik mržnje i/ili straha prema osobama drugog spolnog i/ili rodnog identiteta označava se nastavkom –fobija, primjerice „homofobija“ (netrpeljivost prema

⁴⁹ Homoseksualnost. Proleksis enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2012. URL: <https://proleksis.lzmk.hr/26955/>. (05.11.2020.).

⁵⁰ Tamagne, F. Homoseksualno doba, 1870.do 1940. // Povijest gej i lezbijskog života i kulture / uredio Robert Aldrich. Zagreb : Sandorf ; Beograd : Red Box, 2011. Str. 168.

⁵¹ Terminologija. Zagreb Pride. URL: <https://www.zagreb-pride.net/hr/terminologija/>. (27.07.2020.).

⁵² Put u prosTRANStvo: transrodnost, transeksualnost, rodna nenormativnost. Lezbijska organizacija Rijeka – LORI. 2012. URL: http://www.lori.hr/images/stories/download/Put_u_prosTRANStvo_2012.pdf (27.07.2020.).

⁵³ Isto.

homoseksualnosti i homoseksualnim osobama), „bifobija“ (prema biseksualnim osobama), „heterofobija“ (prema heteroseksualnim osobama) i sl.⁵⁴

Važno je također spomenuti i učestali pojam „heteronormativnost“ koji označava vjerovanje prema kojem je jedino heteroseksualnost u svim svojim vidovima ispravna i normalna.⁵⁵ Na nju se vezuje i „heteropatrijarhat“ koji se odnosi na prevlast patrijarhata kao jednog od temeljnih društveno-političkih ustrojstava i ideologije u kojem muškarci imaju dominantnu ulogu u svim segmentima djelovanja (ponajprije u politici, ekonomiji i kulturi),⁵⁶ pri čemu on mora počivati na heteroseksualnosti i jasno utvrđenim rodnim ulogama.⁵⁷

Kao što je već napomenuto, rodni i spolni identiteti se neprekidno nadopunjuju novim shvaćanjima i objašnjenjima te ih potrebno sve jednako prihvatiti i odnositi se prema osobama i njihovim identitetima s uvažavanjem.

⁵⁴ LGBTQ terminology. Victoria and Albert Museum. 2020.

URL: <https://vanda-production-assets.s3.amazonaws.com/2017/01/26/11/55/20/6673a913-a8dd-4b04-a649-6026f5f2f440/LGBTQ%20terminology.pdf/>. (27.07.2020.).

⁵⁵ Terminologija. Zagreb Pride. URL: <https://www.zagreb-pride.net/hr/terminologija/> (27.07.2020.).

⁵⁶ Patrijarhat. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47023>. (27.07.2020.).

⁵⁷ Terminologija. Zagreb Pride. URL: <https://www.zagreb-pride.net/hr/terminologija/> (27.07.2020.).

3. Povijesni pregled nastanka LGBTQI+ pokreta

Kroz čitavu ljudsku povijest, u različitim razdobljima i kulturama, istospolna je naklonost, kao i različiti oblici rodne nenormativnosti, podjednako bila osuđivana i osporavana te kategorizirana kao bolest, ali isto tako i prihvaćana⁵⁸ te nerijetko smatrana ravnopravnom.⁵⁹ Tako, primjerice, u *Epu o Gilgamešu* (oko 18. st. pr. Kr.) protagonist poistovjećuje svoju ljubav prema pratiocu Enkiduu s onom prema supruzi⁶⁰ ili u judeokršćanskoj tradiciji koja osuđuje ovakvu vrstu naklonosti, no navodi primjere homoseksualnih tendencija u pisanoj riječi, tj. *Starom zavjetu*, i to u lezbijskom i gej kontekstu.⁶¹ Pritom je nužno razmotriti i ograničenja prevladavajućeg diskursa spoznajne teorije prošlih vremena u Europi (u ranonovovjekovnom razdoblju, okvirno između 1400. i 1800. godine pa i prethodno), a ogledaju se u dvama aspektima. Prvi element podrazumijeva tadašnje razumijevanje koncepta prijateljstva koje se uvelike razlikovalo od današnjeg shvaćanja, napose među višim slojevima društva, a pruža informativan uvid u društveno uređenje toga vremena. Naime, riječ je o kompleksnom i vrlo značajnom odnosu koji su karakterizirali različiti društveni običaji i prakse koji su uobičajeni za romantičan odnos dviju osoba suprotnog spola jer dopušta pa čak i nalaže, primjerice, zajednički pokop, podizanje nadgrobno spomenika, međusobno oslovljavanje afekcijskim izrazima (osoba muškog spola u ovom slučaju) i dr.⁶² S obzirom na drakonske mjere koje su vlasti i Crkva provodile protiv tzv. sodomista (poput spaljivanja na lomači, globe, progona i sl.⁶³) te višeslojno iščitavanje pojma prijateljstva, postavlja se pitanje u kojoj je mjeri ovdje moguće pronaći implikacije homoerotskog podteksta, a koliko je doista bila riječ tek o platonskom, tj. aromantičnom i prijateljskom odnosu. Jedan je od važnijih zakonskih akata donesenih u 16. st., tzv. *Buggery Act* uveden pod vladavinom Henrika VIII, a koji proglašava homoseksualnost kriminalnim djelom podložnim smrtnoj kazni.⁶⁴

⁵⁸ Homosexuality. Encyclopaedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/homosexuality>. (11.09.2020.).

⁵⁹ Dva LGBT koraka bliže jednakosti. Pravna klinika Pravnog fakulteta u Zagrebu. 2014. URL: <https://klinika.pravo.hr/blog/diskriminacija-i-manjinska-prava>. (07.04.2022.).

⁶⁰ Aldrich, R. Gej i lezbijska povijest. // Povijest gej i lezbijskog života i kulture / uredio Robert Aldrich. Zagreb : Sandorf ; Beograd : Red Box, 2011. Str. 7.

⁶¹ Isto.

⁶² Puff, H. Europski rani novi vijek, 1400.-1700. // Povijest gej i lezbijskog života i kulture / uredio Robert Aldrich. Zagreb : Sandorf ; Beograd : Red Box, 2011. Str. 89-90.

⁶³ Isto. Str. 83.

⁶⁴ Levy, M. Gay rights movement. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/gay-rights-movement#ref281889>. (05.11.2020.).

S druge strane, istovremeno, koncept ženske homoseksualnosti, odn. lezbijstva značajno je odstupao u odnosu na svoj muški pandan, s obzirom na izvanjsku percepciju. Time se nastoji prenijeti onodobno shvaćanje spolnih i romantičnih odnosa među ženama, a koje je kasnije postalo predmetom dvaju oprečnih struja – tradicionalne i suvremene⁶⁵. Tradicionalna interpretacija nalaže da je do 1900. god. vladalo vjerovanje koje je gotovo u potpunosti negiralo mogućnost spolnih odnosa između žena, dok potonje viđenje negira takvo mišljenje. Od autorica i autora koji su se suprotstavljali ovakvom tumačenju može se spomenuti, primjerice Judith M. Bennett koja u članku „*Lesbian-like*“ and the social history of lesbianism⁶⁶ ukazuje na podzastupljenost lezbijskih priča običnih, nepriviligiranih žena kroz povijest, naročito iz doba srednjeg vijeka, za razliku od gejeva koji su često predmetom pravnih i vjerskih spisa. Ističe također, da i kod onih zabilježenih priča, vrlo oskudnih brojem, riječ je redovito o negativnom prikazu s opisom utamničenja ili smaknuća u formi kazne za tzv. zločine sodomije. Autorica stoga predlaže, kod govora o lezbijkama i lezbijskim praksama kroz povijest, upotrebu pojma **lezbolikost**⁶⁷ (engl. *lesbian-like*), označavajući sve one žene koje su imale seksualne odnose s drugim ženama, ali i druge žene koje se mogu ili ne moraju definirati kao lezbijke iz današnje perspektive i suvremenog shvaćanja ovog pojma, a u svrhu dokidanja heteroseksizma u historiografiji.⁶⁸

U kasnijim razdobljima, koja su prethodila, pa u konačnici i dovela do razvitka suvremenog LGBT pokreta u 20. st. sa *Stonewallskim nemirima*⁶⁹ o kojima će biti više govora kasnije, zabilježeni su različiti primjeri koji ukazuju na pomak u razmišljanju šire javnosti i/ili vladajućih spram prava muškaraca homoseksualne orijentacije, a potom i ostalih pripadnika LGBTIQ zajednice. Primjerice, već u periodu prosvjetiteljstva (obuhvaća 17. st. i 18. st.) prema Sibalisu⁷⁰ ostvaren je svojevrsan napredak, prvenstveno u kontekstu promišljanja intelektualne elite, ali i društvenih pojava. Glavne su odlike ovog perioda tako učestali usputni homoseksualni odnosi među muškarcima svih društvenih slojeva kroz čitavu Europu, naročito u njezinim zapadnim

⁶⁵ Gowing, L. Lezbijke i njima slične u ranonovovjekovnoj Europi, 1500.-1800. // Povijest gej i lezbijskog života i kulture / uredio Robert Aldrich. Zagreb : Sandorf ; Beograd : Red Box, 2011. Str. 125.

⁶⁶ Bennett, J. M. “Lesbian-like and the social history of lesbianism“ // Journal of the History of Sexuality (2000). URL: <https://www.jstor.org/stable/3704629>. (20.10.2020.).

⁶⁷ Gowing, L. Nav. djelo.

⁶⁸ Bennett, J. M. Nav. djelo.

⁶⁹ Dva LGBT koraka bliže jednakosti. Pravna klinika Pravnog fakulteta u Zagrebu. 2014. URL: <http://klinika.pravo.unizg.hr/content/dva-lgbt-koraka-bliže-jednakosti>. (04.11.2020.).

⁷⁰ Sibalisi, M. Muška homoseksualnost u doba prosvjetiteljstva i revolucije, 1680.-1850. // Povijest gej i lezbijskog života i kulture / uredio Robert Aldrich. Zagreb : Sandorf ; Beograd : Red Box, 2011. Str. 103-104.

metropolama, a ta je pojava nazvana subkulturom te ju je karakteriziralo i preuzimanje uobičajeno ženskih identiteta od strane njezinih pripadnika u obliku odijevanja, govora i sl.⁷¹ Nadalje, u duhu intelektualnog “buđenja“ i promišljanja o prirodnom svijetu u okvirima profanog, a ne vjerskog gledišta, prosvjetitelji su se bavili i pitanjem sodomije te njezinim konotacijama, mada je većinom nisu sagledavali kao nešto prirodno i prihvatljivo, budući da ne vodi k prokreaciji.⁷²

Zapažen je uspjeh dotada ostvaren 1791. godine kada je donesen Kazneni zakon u Francuskoj kojim je homoseksualnost dekriminalizirana. Praćeno francuskim osvajanjima i utjecajem krajem 18. st. došlo je do dekriminalizacije homoseksualnosti trajno ili privremeno i u drugim europskim državama. Primjeri zemalja koje su tako zabranile kazneni progon homoseksualaca su Nizozemska (1810.), Španjolska (1822.), pojedine talijanske zemlje itd.⁷³

Devetnaesto stoljeće označava tako prijelomnu točku u smislu borbe za prava homoseksualaca putem aktivističkog djelovanja, početka znanstvenog pristupa homoseksualnosti, odn. psihijatrijskog izučavanja te naposljetku, rađanje svijesti o zajedničkom identitetu, tj. homoseksualnom identitetu.⁷⁴ Mogu se k tome izdvojiti tri ključna čimbenika koja su stvorila preduvjete za takvo identificiranje, kako navodi Herzog; ponajprije sve učestalije akcije aktivista (seksualnih reformista⁷⁵), zatim medijsko eksponiranje kroz tabloide izazvano skandalima te, u konačnici, tzv. učinak “povratne petlje“ koja je prouzročila stvaranje osjećaja zajedništva i novog identiteta među homoseksualnim osobama.⁷⁶ Važno je, međutim, razmotriti i kako je, prema Mondimoreu, ovo stoljeće postavilo znanstvene temelje za anatemiziranje homoseksualaca kroz narednih nekoliko desetljeća, a na osnovu psihijatrijskih izvještaja.⁷⁷

Prvu polovicu 20. stoljeća obilježavaju ponajviše antihomoseksualne politike prisutne diljem Europe u sklopu fašističkih režima.⁷⁸ Represije spram homoseksualne populacije pronalaze izliku u strahu od ugrožavanja rasne “čistoće“, gubitka muškog identiteta i općenito “muškosti“, što je

⁷¹ Isto. Str. 107.

⁷² Isto. Str. 114-115.

⁷³ Isto. Str. 118.

⁷⁴ Zorica, L. Nav. djelo.

⁷⁵ Herzog, D. Seksualnost u Europi dvadesetoga stoljeća. Zagreb: Udruženje Zagreb Pride, 2015. Prema Zorica, L. Nav. djelo.

⁷⁶ Isto.

⁷⁷ Mondimore, F.M. Prirodna povijest homoseksualnosti. Zagreb: Izdanja ANTIBARBARUS d.o.o., 2003. Prema Zorica, L. Nav. djelo.

⁷⁸ Herzog, D. Seksualnost u Europi dvadesetoga stoljeća. Zagreb: Udruženje Zagreb Pride, 2015. Prema Zorica, L. Nav. djelo.

dodatno naglašeno i jačanjem ženskih prava tijekom Prvog svjetskog rata, a koja su i u ovom periodu po mišljenju narušena, pa i poništena, a zajedničke su u većoj ili manjoj mjeri totalitarnim uređenjima. Primjera radi, u nacističkoj su Njemačkoj za homoseksualne osobe kazne podrazumijevale obično deportaciju u logore ili zatvor, pri kojima su bili podvrgavani različitim oblicima nasilja. Također, organizirana homofobija se proširila i izvan fašističkih režima, pa Herzog pojašnjava kako je i Sovjetski Savez, među ostalima, obilježen i rigoroznim progonima homoseksualaca.⁷⁹

U jeku društvenih previranja, borbi za građanska prava i prosvjeda poput onih za prava Afro-Amerikanaca, feministkinja i dr., 60ih i 70ih godina formiraju se i različite aktivističke grupe koje se zalažu za građanska prava homoseksualaca⁸⁰. Štoviše, 1973. god. *Američko psihijatrijsko udruženje* (engl. *American Psychiatric Association* - APA) uklanja homoseksualnost s popisa psihičkih poremećaja.⁸¹ Poseban se značaj ovog događaja ogleda također u činjenici da se poništava dotadašnje znanstveno uporište za negiranje, tj. diskriminaciju homoseksualnosti.⁸²

Nastanak suvremenog LGBT pokreta označavaju *Stonewallski nemiri* (engl. *Stonewall riots*) koji su započeli 28. lipnja 1969. god. Riječ je o višednevnom obračunu pretežno homoseksualnih i trans osoba okupljenih oko lokala *Stonewall Inn* u New Yorku, s policijom, a povod za ovaj događaj bila je policijska racija u lokalnu. Rezultat je bio njegovo zatvaranje, što je dovelo do protesta. U čast toj pobuni od 1970. god. se diljem svijeta održavaju Povorke ponosa.⁸³

Zatim, seksualna revolucija koja je započela 60ih, 70ih godina prošlog stoljeća, a dovela je u konačnici u narednim desetljećima do veće vidljivosti LGBT osoba, poboljšavanja njihovog pravnog i građanskog statusa, uključujući i nove zakone kojima im se (donekle) prava izjednačavaju s heteroseksualnim, cisrodnim osobama itd., rezultatom je više procesa i djelovanja različitih aktera. Tako je moguće navesti nekoliko ključnih čimbenika koji su u rasponu od 20ak godina doveli do toga da seks postane sveprisutan, a zbivali su se pred očima javnosti, ali i takoreći

⁷⁹ Isto.

⁸⁰ D'Emilio, J. Cycles of change, questions of strategy: The gay and lesbian movement after fifty years. // *The Politics of Gay Rights* / uredili C. A. Rimmerman, K. D. Wald, C. Wilcox. Chicago : University of Chicago, 2000. Str. 31-53. Prema Vučković Juroš, T. Socijalna isključenost seksualnih manjina u Hrvatskoj // *Revija za socijalnu politiku*. (2015), 22. URL: <https://hrcak.srce.hr/143520>. (27.01.2021.).

⁸¹ Isto.

⁸² Zorica. L. Nav. djelo.

⁸³ Dva LGBT koraka bliže jednakosti. Pravna klinika Pravnog fakulteta u Zagrebu. 2014. URL: <http://klinika.pravo.unizg.hr/content/dva-lgbt-koraka-bliže-jednakosti>. (26.01.2021.).

iza kulisa, tj. zalaganjem aktivista, intelektualaca, političara i dr. Faktori koji su u konačnici doveli do toga, kako navodi D. Herzog⁸⁴, mogu se pojasniti postupnom liberalizacijom, zamahom potrošačke kulture, izumom kontracepcijske pilule te ustrajnim istupanjem pokreta za ženska prava, na primjer na pobačaj, prava lezbijki i gejeva, na seksualno izražavanje i dr. Tako je primjerice u 2. pol. 60ih godina zabilježena erupcija seksualno eksplicitnih rasprava i sadržaja u obliku pornografskih časopisa, striptiz klubova, edukativnih filmova za rješavanje seksualnih problema parova i sl., u medijima, ali i javnom životu.⁸⁵ S druge strane, revolucija je razotkrila i potaknula polemike o nekim drugim problemima o kojima se prethodno nije raspravljalo, a ticali su se primarno ženskog prava na uvažavanje, zadovoljstvo, odlučivanje o vlastitom tijelu, eksperimentiranje, sprječavanje i sankcioniranje obiteljskog nasilja i dr.⁸⁶

Prvom većom organizacijom osnovanom u SADu koja se bavila pravima gej muškaraca smatra se *Mattachine Society* koja je nastala početkom 1950ih u Los Angelesu, dok je za žene to bila udruga *Daughters of Bilitis* iz 1955. god., sa sjedištem u San Franciscu.⁸⁷ No, tek 70ih i 80ih godina počinju diljem Europe i SADA izranjati LGBT udruge u većem broju.⁸⁸ Neke od tih udruge koje su se zalagale za zakonske promjene su, primjerice, ACT UP, *National Gay and Lesbian Task Force* u SADu, *International Lesbian and Gay Association* osnovana u Engleskoj, a kasnije preimenovana kako bi zastupala i biseksualne, trans te interspolne osobe (*International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association*).⁸⁹

Osamdesete godine 20. st. su prvenstveno obilježene pojavom epidemije HIV/AIDS koja je prvi puta dijagnosticirana nekolicini muškaraca homoseksualne orijentacije 1981. god. u Los Angelesu u SADu. Bolest je dodatno stigmatizirala homoseksualce, ali ponajviše gej i biseksualne muškarce, prostitutke i ovisnike, koji su u početku činili najveći broj zaraženih i to izuzetnom medijskom zastupljenošću koja se, barem u početku, sastojala od netočnih informacija te nastojala zastrašiti građane.⁹⁰ Ipak, s vremenom je, zahvaljujući brojnim kampanjama aktivista, zdravstvenih

⁸⁴ Herzog, D. *Seksualnost u Europi dvadesetog stoljeća*. Zagreb : Udruženje Zagreb Pride, 2015.

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ Isto.

⁸⁷ Britannica, The Editors of Encyclopaedia. Stonewall riots. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/event/Stonewall-riots>. (18.05.2022.).

⁸⁸ Herzog, D. Nav. djelo.

⁸⁹ Levy, M. Gay rights movement. Britannica. 2022. URL: <https://www.britannica.com/topic/gay-rights-movement>. (17.06.2022.).

⁹⁰ Isto.

organizacija, vlada itd., došlo do većeg razumijevanja spram LGB osoba, osviještenosti o važnosti kontracepcije i sigurnog seksa te dakako veće povezanosti pripadnika LGBT pokreta i razvoja aktivističkih pokreta za prava lezbijki i gejeva.⁹¹ Preokret je u javnom mnijenju i medijskoj zastupljenosti ponajviše omogućen postupnim shvaćanjem da nisu samo seksualne manjine rizična skupina, već i ostali članovi društva, odn. i heteroseksualne osobe.⁹²

Kako bi se dočarao razmjer mobilizacije LGBT pokreta u ovo vrijeme krize izazvane pandemijom AIDSa, valja izdvojiti *Marš na Washington* iz 1987. god. koji je predstavljao klimaks pokreta u borbi za jednakost lezbijki i gejeva te protiv AIDSa, a okupio je preko 500 000 pojedinaca iz cijele zemlje.⁹³

Krajem ovog desetljeća, točnije, 1989. god. zakon počinje priznavati i sklapanje partnerstva među istospolnim osobama. Naime, te godine Danska postaje prva država koja uvodi registrirano partnerstvo za istospolne osobe, a 1999. god. i zajedničko usvajanje djece. Još je jedno od temeljnih prava za istospolne partnere ostvareno 2001. god. kada Nizozemska postaje pionir u omogućavanju sklapanja istospolnog braka.⁹⁴

Nadalje, okvirno u ovom periodu u zemljama nekadašnjeg Istočnog bloka, a ovdje se primarno misli na neke od zemalja pod vlašću SSSRa te dio zemalja bivše Jugoslavije, uključujući i Hrvatsku, i dr., nastaju lezbijске i gej udruge koje prenose “zapadnjačke“ ideje u diskurs istočnoeuropskih zemalja.⁹⁵ Također, s padom željezne zavjese i propasti komunističkog režima u istočnoeuropskim zemljama, osim ideja, počinju se masovno izvoziti i pornografski sadržaji, ali i općenito se sve

⁹¹ Isto.

⁹² Epstein, S. *Impure science: AIDS, activism and the politics of knowledge*. Berkeley: University of California Press, 1996. Prema Vučković Juroš, T. *Socijalna isključenost seksualnih manjina u Hrvatskoj // Revija za socijalnu politiku*. (2015), 22. URL: <https://hrcak.srce.hr/143520>. (15.05.2022.).

⁹³ D'Emilio, J. *The World Turned: Essays on Gay History, Politics, and Culture*. Google books. 2002. Str. 86. URL: <https://books.google.hr/books?id=dSduC56ngfAC&lpg=PA78&dq=Cycles%20of%20change%2C%20questions%20of%20strategy%3A%20The%20gay%20and%20lesbian%20movement%20after%20fifty%20years%20d'emilio&hl=hr&pg=PA86#v=onepage&q=Cycles%20of%20change,%20questions%20of%20strategy:%20The%20gay%20and%20lesbian%20movement%20after%20fifty%20years%20d'emilio&f=false>. (15.06.2022.).

⁹⁴ Waaldijk, K. *Small change: How the road to same-sex marriage got paved in the Netherlands. // Legal Recognition of Same - Sex Partnership. A Study of National, European and International Law / uredili R. Wintemute, M. T. Andenæs*. Oxford : Hart Publishing, 2001. Str. 437-464. Prema Vučković Juroš, T. *Socijalna isključenost seksualnih manjina u Hrvatskoj // Revija za socijalnu politiku*. (2015), 22. URL: <https://hrcak.srce.hr/143520>. (15.05.2022.).

⁹⁵ Herzog, D. *Nav. djelo*. Str. 182.

više, pa i javno, počinje razglabati o temama seksa u dotad često zatvorenim, sustavima i po pitanju homoseksualnosti te demokratskih vrijednosti.⁹⁶

Krajem 90ih godina zabilježena je nova razina medijske vidljivosti za LGBT zajednicu kada se u javnom prostoru počinju sve više pojavljivati slavne osobe, ne nužno samo pripadnici gej i lezbijske zajednice, koji zahtijevaju jednakost i uvažavanje, a tako se paralelno i razvija pokret za prava trans i interspolnih osoba kroz studije koje se bave ovim transrodnim i nebinarnim identitetima.⁹⁷ U konačnici je borba za prava dovela do legaliziranja gej i lezbijskih brakova 2004. god. u Massachusettsu, čime je ta država postala prva u SAD-u koja je uvela to pravo.⁹⁸

Novi je milenij tako zabilježio sve jači aktivizam trans zajednice, kao i zastupljenost trans osoba u medijima te korištenje pojmova kojima se obuhvaćaju različiti rodni identiteti. Međutim, u ovom periodu je homoseksualnost još bila kažnjiva smrću u deset zemalja diljem svijeta, a neke od njih su Irak, Iran, Nigerija, Saudijska Arabija i dr., dok je aktivizam na internetu prosperirao.⁹⁹

⁹⁶ Isto.

⁹⁷ Morris, B.J. History of Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Social Movements. American Psychological Association. 2009. URL: <https://www.apa.org/pi/lgbt/resources/history>. (04.06.2022.).

⁹⁸ Isto.

⁹⁹ Isto.

4. Razvoj LGBT pokreta na prostoru Hrvatske

Počeci promišljanja o homoseksualnosti u domeni legislacije na ovim prostorima sežu do sredine 19. stoljeća kada je donesen *Kazneni zakon o zločinstvih, prestupcih i prekršajih*. Zakon je bio važeći sve do 1930. god., a sadržavao je odredbu kojom se sankcionira, među ostalim, i “bludnost sa ... osobom istog spola“, kako navodi Kondor-Langer.¹⁰⁰ Zanimljivo je da je ovo primjer prvog kaznenog zakona na hrvatskom jeziku na području sjevera i juga Hrvatske, budući da su prethodno na sjeveru zemlje bili primjenjivani mađarski i austrijski zakoni.¹⁰¹

Nadalje, Filipović opisuje kako je krajem 19. i početkom 20. st. na području Srbije, a pod snažnim njemačkim utjecajem, zabilježena visoka stopa književne produkcije na temu seksualnosti i spolnog života, pa se tako bavilo i pitanjem homoseksualnosti, premda je velika većina tih publikacija izvorno objavljena na njemačkom jeziku, a ovdje biva objavljena u prijevodu.¹⁰² Taj se utjecaj odražava i u područjima zakonodavstva, što je vidljivo, primjerice, i iz uvrštavanja odredbi o kažnjavanju homoseksualnosti iz Pruskog kaznenog zakona u Srpski kazneni zakon iz 1860. god.¹⁰³ Premda je onovremeni stav prema homoseksualnosti proizašao iz vladajućih ideja prisutnih u Europi u to doba, za čiji su prijenos ključnu ulogu imali medicinski stručnjaci na školovanju u inozemstvu, kako navodi Jovanović¹⁰⁴, a koje su rezultirale u percipiranju homoseksualnosti i homoseksualaca kao zasebnog entiteta u ljudskom rodu, ipak je nadovezujući se na Foucaultove postavke Filipović argumentirao netrpeljivost pretežno prema homoseksualcima, ali i heteronormativnost kao jednu od odrednica društvenog uređenja.¹⁰⁵

Naime, temelji današnjem heteronormativnom uređenju i uspostavljanju specifične slike svijeta u kojem se normalnim smatra isključivo heteroseksualnost te binarna podjela roda i spola, a koje

¹⁰⁰ Kondor-Langer, M. Zaštita prava LGBT osoba : zakonodavstvo i policija // Kriminologija & socijalna integracija : časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju. (2015), 23. Str. 287. URL: <https://hrcak.srce.hr/162568>. (26.01.2021.).

¹⁰¹ Miletić, J. Povijesni razlozi terminoloških promjena u novom hrvatskom kaznenom zakonodavstvu // Croatica et Slavica Iadertina. (2005), 1. URL: <https://hrcak.srce.hr/17041>. (26.01.2021.).

¹⁰² Filipović, A. YugoQueer : Technologies of Spatialization, Temporalization and Universalization in Discursive Formation of Sexuality from the Late 19th Century until Today // AM Journal of Art and Media Studies. (2017), 13. URL: <http://fmkjournals.fmk.edu.rs/index.php/AM/article/view/183>. (24.03.2021.).

¹⁰³ Isto.

¹⁰⁴ Jovanović, V. Homoseksualnost i srpsko društvo u 19. veku. // Među nama: Neispričane priče gej i lezbejskih života / uredile J. Blagojević, O. Dimitrijević. Beograd : Hartefakt Fond, 2014. Str. 50. Prema Filipović, A. Nav. djelo.

¹⁰⁵ Filipović, A. Nav. djelo.

treba u konačnici omogućiti i služiti reprodukciji te postaviti normu razvoja, odn. „stvaranja populacije“, kako to autor predočava¹⁰⁶, nastaje u periodu od kraja 19. st. pa do 1945. godine, tj. završetka Drugog svjetskog rata. Filipović objašnjava ovaj proces kroz Foucaultove kategorije unutarnje diferencijacije i specijalizacije ili prostornosti te biopolitike.¹⁰⁷ Biopolitika je shvaćena dakle kao upravljanje, represija ustanova i/ili države nad različitim aspektima građanskog života, korištenjem tehnologije, znanosti itd.¹⁰⁸ Biopolitičko shvaćanje u ovom kontekstu odnosi se na već spomenuto propisivanje onoga što je normalno i prihvatljivo te onoga što nije, nazvano ovdje abnormalnim.¹⁰⁹

Sljedeći pojam ovdje uvršten, unutarnja diferencijacija, specificira pomnije prethodne kategorije. Odnosno, ona poblizje označava dopuštene podjele čovjeka koje se odnose na ženski ili muški spol, nasuprot ovdje naznačenim hermafroditima koji su kategorizirani kao nastrani, zatim podjelu na dva roda (nebinarnost kao odstupanje), heteroseksualnu orijentaciju, bijelu rasu i dr.¹¹⁰

Naposljetku, specijalizacija je sredstvo potrebno za provođenje unutarnje diferencijacije, a definirana je kao „panoptička distribucija moći kroz prostor“ koja s jedne strane ustoličuje jedinu, određenu sliku ljudskog bića, dok s druge strane marginalizira, pa i osuđuje svaku drugu ideju koja odudara od paradigme.¹¹¹

4.1. Od Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) do 1990. godine

Ovdje je istaknuta 1990. god. kao završna godina zbog tada održanih prvih višestranačkih izbora na ovom području.

Tijekom Drugog svjetskog rata homoseksualci su žrtvama velikih progona i osuda od strane različitih režima. Štoviše, Mondimore ističe kako su uz Židove i Rome homoseksualne osobe među

¹⁰⁶ Isto. Str. 65.

¹⁰⁷ Isto.

¹⁰⁸ Biopolitika. Struna, Hrvatsko strukovno nazivlje. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. 2011. URL: <http://struna.ihj.hr/naziv/biopolitika/25148/>. (18.05.2021.).

¹⁰⁹ Foucault, M. Abnormal: Lectures at the Collège de France 1974–1975. Beograd : New York : Verso, 2003. Prema Filipović, A. Nav. djelo.

¹¹⁰ Filipović, A. Nav. djelo.

¹¹¹ Isto. Str. 65.

najvećim stradaocima nacističkih koncentracijskih logora.¹¹² O nepovoljnoj situaciji za homoseksualce tijekom Drugog svjetskog rata piše i Vuletić, spominjući kako postoje tek rijetki primjeri zabilježenih svjedočanstava o progonima homoseksualaca iz vremena rata, tj. Nezavisne Države Hrvatske, gdje je impliciran, a ne toliko opisivani istospolni odnos.¹¹³

S druge strane, odnos novonastale komunističke tvorevine SFRJ prema homoseksualcima nije se uvelike razlikovao od onog prisutnog u prošloj državi, što se vidljivo i iz zakona donesenog 1951. god. u Jugoslaviji.¹¹⁴ Riječ je o Krivičnom zakoniku kojim je kriminaliziran spolni odnos između dva muškarca, odn. “kažnjavan protuprirodni blud između osoba muškog spola.”¹¹⁵

D. Rizzo pojašnjava kako u periodu nakon Drugog svjetskog rata i zapadni i istočni (komunistički) društveni sustavi stavljaju u izravan odnos državu i obitelj, odn. ustanovljuju homoseksualnost kao izravnu prijetnju sve čvršćoj slici obitelji kao idealne zajednice između cisrodnog muškarca i žene, a samim time i državnoj mašineriji.¹¹⁶ U tom smislu, a i na osnovu prethodno spomenutog Zakona iz 1951. god., kao i njegovo ponovno uspostavljanje 1959. god., koje, međutim, nije uključivalo lezbijke, može se zaključiti da neheteroseksualne osobe u vrijeme Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije proživljavaju jednaku ili sličnu sudbinu onih u drugim komunističkim režimima.¹¹⁷ Pritom valja napomenuti kako su za vrijeme 40ih i 50ih godina bile toliko rigorozne za homoseksualce da su, primjerice, podrazumijevale služenje kazne u logorima.¹¹⁸

Nadalje, pod utjecajem različitih društvenih pokreta i mobilizacije građanstva krajem 60ih i kroz 70e godine 20. st., a kojima su kroz inicijative, demonstracije i druge oblike aktivizma, a misli se prvenstveno na zapadna društva, marginalizirane skupine poput feminističkog pokreta, seksualnih

¹¹² Mondimore, F.M. Prirodna povijest homoseksualnosti. Zagreb : Izdanja Antibarbarus, 2003. Prema Vučković Juroš, T. Socijalna isključenost seksualnih manjina u Hrvatskoj // Revija za socijalnu politiku. (2015), 22. URL: <https://hrcak.srce.hr/143520>.(19.05.2021.).

¹¹³ Vuletić, D. Gay i lezbijka povijest Hrvatske : od Drugog svjetskog rata do 1990. // Gordogan. 1,1(2003), str. 106-123.

¹¹⁴ Isto.

¹¹⁵ Kondor-Langer, M. Zaštita prava LGBT osoba : zakonodavstvo i policija // Kriminologija & socijalna integracija : časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju. (2015), 23. Str. 287. URL: <https://hrcak.srce.hr/162568>.(19.05.2021.).

¹¹⁶ Rizzo, D. Javne sfere i gej i lezbijke politike nakon Drugog svjetskog rata // Povijest gej i lezbijkog života i kulture / uredio Robert Aldrich. Zagreb : Sandorf ; Beograd : Red Box, 2011. Str. 202-203.

¹¹⁷ Rosa Liebe unterm rotten Stern : Zur Lage der Lesben und Scwulen in Osteuropa / uredili Gudrun Hauer et al. Wien : HOSI Wien, 1986. Prema Vuletić, D. Nav. djelo.

¹¹⁸ Percy W. A. Exiles and emigres. // Encyclopedia of homosexuality – Volume 1 / uredio Wayne R. Dynes. New York : Garland, 1990. Str. 380. Prema Vuletić, D. Nav. djelo.

manjina i dr. zalagale se za temeljna građanska prava te podizanje vlastite vidljivosti, došlo je do diskusija o homoseksualnosti na višim instancijama društva.¹¹⁹

Stoga ne čudi da početkom 1970ih god., prateći i promjene u jugoslavenskom zakonodavstvu koje su omogućile donošenje različitih odredbi na razini pojedinih država pa tako i onih vezanih uz radnje seksualne naravi¹²⁰, dolazi do prvih zakona kojima se dekriminalizira homoseksualnost na ovom području. Pritom prednjači Slovenija koja pokreće takvu inicijativu 1974. god.¹²¹ te i u konačnici donosi takav zakon 1977. god., a slijede ju Hrvatska, Crna Gora i Vojvodina¹²², čime dekriminaliziraju spolne (homoseksualne) odnose među muškarcima.¹²³ Međutim, lezbijstvo se spominje kao kažnjivo djelo u članku o spolnim radnjama između heteroseksualnih, homoseksualnih osoba te lezbijki.¹²⁴ Dakako, takav odnos mora podrazumijevati suglasne, punoljetne osobe muškog spola.¹²⁵ No, valja istaknuti kako se u hrvatskom kaznenom zakonu, za razliku od onog slovenskog i crnogorskog u kojima je osoba neovisno o seksualnosti postaje punoljetna s četrnaest godina, punoljetnost ostvaruje navršavanjem četrnaest godina, tj. osamnaest godina ako je riječ o homoseksualcima.¹²⁶ Još je jedna važna razlika između hrvatskog i slovenskog zakona, a ukazuje na nesnošljivost od strane hrvatskih zakonodavaca, pri čemu isti nadalje primjerice koriste pojam "protuprirodni blud", dok slovenski kazneni zakon zauzima objektivniji, neutralan pristup koristeći pojam "spolnog čina s osobom drugog ili istog spola".¹²⁷ Međutim, stupanjem na snagu Kaznenog zakona 1997. godine u Hrvatskoj se iz zakonodavstva uklanja kazneno djelo protuprirodnog bluda.¹²⁸

¹¹⁹ Vuletić, D. Nav. djelo.

¹²⁰ Pleše, M. "Trese li seks paragrafe?" // Start. (20. studeni 1974). Prema Vuletić, D. Nav. djelo.

¹²¹ Isto.

¹²² Jovanović, N. "Seksologija, muška homoseksualnost i film u socijalističkoj Jugoslaviji" // Socijalizam na klupi : Jugoslavensko društvo očima nove postjugoslavenske humanistike / uredile Lada Duraković, Andrea Matošević. Pula ; Zagreb : Srednja Europa : CKPIS : Sveučilište Jurja Dobrila : Sa(n)jam knjige u Istri, 2013. Str. 129. Prema Filipović, A. Nav. djelo.

¹²³ Tatchell, P. Europe in the Pink : Lesbian and Gay Equality in the New Europe. London : The Gay Mens' Press, 1992. Prema Vuletić, D. Nav. djelo.

¹²⁴ Vuletić, D. Nav. djelo.

¹²⁵ Kondor-Langer, M. Nav. djelo.

¹²⁶ Tatchell, P. Europe in the Pink : Lesbian and Gay Equality in the New Europe. London : The Gay Mens' Press, 1992. Prema Vuletić, D. Nav. djelo.

¹²⁷ Rosa Liebe unterm rotten Stern : Zur Lage der Lesben und Scwulen in Osteuropa / uredili Gudrun Hauer et al. Wien : HOSI Wien, 1986. Prema Vuletić, D. Nav. djelo. Str. 114.

¹²⁸ Kondor-Langer, M. Nav. djelo. Str. 288.

Kako prenosi Vuletić, od kraja 60ih i tijekom 70ih godina, premda značajna, medijska se zastupljenost lezbijskih i gej pitanja zadržavala na djelovanju pokreta ili temama iz tzv. “žutog“ tiska kao što su istospolni brakovi, u SADu te Europi.¹²⁹ U jeku novog razvoja feminizma u Jugoslaviji od kraja 70ih godina održavaju se u javnoj sferi rasprave o dotad zanemarivanim temama, kao što su primjerice nasilje nad ženama, ali isto tako i lezbijstvo, čime se potiče uvođenje homoseksualne tematike u društvenopolitičku sferu.¹³⁰

Studija *Usmena povijest homoseksualnosti u Hrvatskoj: dokumentiranje svjedočanstava o privatnom i javnom djelovanju seksualnih i rodni manjina - preteča LGBT pokreta u Hrvatskoj* sadrži intimna svjedočanstva 25ero LGBT osoba rođenih između 40ih i 70ih godina 20. st. o njihovim iskustvima s obzirom na njihovu spolnu orijentaciju i rodni identitet.¹³¹ Riječ je dakle o vrijednoj publikaciji koja neposredno izvještava o okolnostima nastanka LGBT pokreta u Hrvatskoj, ali i svjedoči o ozračju njegova nastanka te društvenoj percepciji spram, primarno, homoseksualaca za vrijeme SFRJ, a onda i Republike Hrvatske za vrijeme 90ih godina.

Naime, prema ispovijestima ispitanika, 80e su godine s jedne strane odražavale nešto liberalniju klimu te manju stopa nasilja i općenito indiferenciju prema homoseksualnim osobama.¹³² Međutim, sagledavajući i reakcije društva na otvorene diskusije o ovoj temi, može se zaključiti da i dalje ne postoji odobravanje većeg dijela populacije za uvođenje ovakvih tema u javni diskurs.¹³³

S druge strane, daljnji napredak u povećavanju vidljivosti LGBT pokreta na ovim prostorima nalazi se u pokretanju skupine za prava homoseksualaca Magnus u organizaciji Studentskog kulturnog centra Sveučilišta u Ljubljani 1984. god.¹³⁴ Skupina je zaslužna i za postavljanje prvog LGBT događaja u Jugoslaviji nazvanog *Magnus – homoseksualnost i kultura*.¹³⁵ Manifestacija je obuhvaćala izložbe publikacija, postera, festival međunarodnih filmova i dr.¹³⁶

¹²⁹ Vuletić, D. Nav. djelo.

¹³⁰ Isto.

¹³¹ Čemažar, S.A.; Mikulin, T. Europeizacija kao (ne)prijateljica : razvoj LGBT pokreta u Hrvatskoj. // Mali Levijatan. 4,1(2017), str. 29-58. URL: <https://hrcak.srce.hr/187009>. (30.06.2022.)

¹³² Isto.

¹³³ Vučetić, V.; Kirchbaum, R. *Usmena povijest homoseksualnosti u Hrvatskoj*. Zagreb: Domino, 2007. Prema Čemažar, S.A.; Mikulin, T. Nav. djelo.

¹³⁴ ŠKUC-Magnus. SiQRD – Slovenian Queer Resources Directory/Slovenski seznam virov za geje in lezbijke. URL: <http://www.ljudmila.org/siqrd/magnus>. Prema Vuletić, D. Nav. djelo.

¹³⁵ Čemažar, S.A.; Mikulin, T. Nav. djelo.

¹³⁶ Milutinović, Z.; Petersen, W. *Slovenia. // Gay histories and cultures : An encyclopedia / uredio George E. Haggerty*. New York ; London : Garland Publishing, 2000. Str. 823. Prema Vuletić, D. Nav. djelo.

U ovo vrijeme Slovenija postaje središtem različitih društveno-političkih pokreta koji su se osim za homoseksualna prava zalagali i za feminizam, ekologiju, mir i dr.¹³⁷, što je uz napore da se uspostavi pluralističko društvo te suprotstavljanje sustavu, tj. Komunističkoj partiji, omogućilo u konačnici osamostaljenje Slovenije 1991. god.¹³⁸ Uslijedio je zatim 1985. *Ženski klub Lilit*, a dvije godine kasnije u sklopu Kluba nastaje i prva lezbijska grupa na području istočne Europe, nazvana *Lezbijska Lilit* (slov. *Lezbična Lilit*).¹³⁹ Neke su od aktivnosti skupine uključivale organiziranje plesova i izložbi, prevođenje lezbijskih i gej djela na slovenski jezik, suradnju s međunarodnim gej i lezbijskim udrugama itd.¹⁴⁰

U Hrvatskoj u ovom periodu raste prisutnost lezbijki i gejeva u pozitivnom kontekstu u medijskom prostoru kada Toni Marošević na Omladinskom radiju (kasnije Radio 101) 1984. god. pokreće emisiju pod nazivom *Frigidna utičnica*.¹⁴¹ Koncept je ove emisije bio omogućiti homoseksualnim osobama da javno razgovaraju o poteškoćama s kojima se susreću kao lezbijke i gejevi.¹⁴² Premda je emisija naišla na osudu nekih od vodećih novina kao što su hrvatski Večernji list te srpske Večernje novosti¹⁴³, dobila je potporu od strane liberalnih časopisa poput Starta, Poleta, Libera i dr.¹⁴⁴ te s Magnusom uvrstila pitanje homoseksualnosti među teme javne sfere.¹⁴⁵

Nadalje, 1987. god. u Ljubljani je održan prvi skup feministkinja u Jugoslaviji, a na kojem je istaknuta i potreba povećanja vidljivosti lezbijki. Međutim, nerijetko su se događala u feminističkim skupinama podijeljena mišljenja oko ciljeva skupine te bi dolazilo do razdvajanja, odn. osnivanja posebnih sekcija od strane lezbijki. Sukladno tome, 1989. god. iz Ženske grupe

¹³⁷ Figa, J. Socializing the state : Civil society and democratization from below in Slovenia. // State-society relations in Yugoslavia, 1945-1992 / uredili Melissa K. Bokovoy, Jill A. Irvine, Carol S. Lilly. New York : St. Martin's Press, 1997. Str. 163-82. Prema Vuletić, D. Nav. djelo.

¹³⁸ Mastnak, T. From social movements to national sovereignty. // Independent Slovenia : Origins, movements, prospects / uredili Jill Benderly, Evan Kraft. New York : St. Martin's Press, 1994. Str. 94-5. Prema Vuletić, D. Nav. djelo.

¹³⁹ Velikonja, N. Lezbična in gayevska scena. // Urbana plemena : subculture v Sloveniji v devetdesetih / uredili Peter Stankovič, Gregor Tomc, Mitla Velikonja. ?OU – Studentska založba, 1999. Str. 67. Prema Vuletić, D. Nav. djelo.

¹⁴⁰ Sagasta, S. Priča o nevidljivosti : kratka povijest lezbijske scene u Hrvatskoj (neobjavljeno). Prema Vuletić, D. Nav. djelo.

¹⁴¹ Čemažar, S.A.; Mikulin, T. Nav. djelo.

¹⁴² Maštrović, K. Obzor Večenjeg lista. 2008. Prema Radio Gornji grad : regionalni časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja u prijelomu epohe. Gay povijest Hrvata. 08. srpnja 2013. URL: <https://radiogornjigrad.wordpress.com/2013/07/08/gay-povijest-hrvata/>. (02.07.2022.).

¹⁴³ Tomeković, D. Prvi jugoslavenski gay-radio // Start. (19. svibnja 1984). Prema Vuletić, D. Nav. djelo.

¹⁴⁴ Maštrović, K. Nav. djelo.

¹⁴⁵ Tomeković, D. Nav. djelo.

Trešnjevka nastaje prva lezbijska skupina u Hrvatskoj – *Lila inicijativa*.¹⁴⁶ Rad je grupe, kao i ostali aktivistički napori bio onemogućen ratnim zbivanjima u idućem desetljeću, kao i dolaskom desno orijentirane stranke, HDZ-a, na vlast, dok Lila inicijativa nastavlja s radom tek 1997. god.¹⁴⁷

4.2. Od 1990. god. do danas

Po prvi su put u Hrvatskoj 1990. god., kao i ostatku SFRJ, raspisani višestranački izbori te pobjeđuje Hrvatska demokratska zajednica (HDZ) predvođena F. Tuđmanom, a njihova se vlast nastavila do kraja desetljeća te je iduće godine proglašeno odcjepljenje od Jugoslavije čime Hrvatska postaje samostalna država.¹⁴⁸ U ovoj fazi bavljenje LGBT pitanjima stagnira, kako to sumira Vuletić u *Usmenoj povijesti homoseksualnosti u Hrvatskoj*: „...Domovinski rat i problemi s kojima se Hrvatska suočila u tranziciji u liberalnu demokraciju značili su da su devedesete godine bile razdoblje u kojemu su političke elite u zemlji davale malo pozornosti gay i lezbijskim pitanjima.“¹⁴⁹ Ili pak kad opisuje kako nema javnih diskusija o gejevima i lezbijkama na političkoj razini.¹⁵⁰ O takvom političkom duhu vremena svjedoče i neki ispitanici *Usmene povijesti*: „(...)praktički do 3.1.2000. biti gay u Hrvatskoj je bilo vrlo nepopularno, vrlo ružno...“, „...da je u doba Juge bilo puno lakše živjeti nego u doba Tuđmana kao gay. Mislim, u doba Tuđmana je stvarno bio progon(...)“.¹⁵¹ Također, nerijetko se događalo da homoseksualne osobe budu žrtvama nasilnih ispada ili dobiju otkaz ako se otkrije njihova orijentacija.¹⁵²

No, jedna je važna promjena učinjena po pitanju zakonodavstva 1998. god., a koja spušta dob pristanka s 18 na 14 godina i za homoseksualne osobe, čime se izjednačava s onim za heteroseksualce.¹⁵³

¹⁴⁶ Marušić, A. 25 godina lezbijskog pokreta : od Lila inicijative i ratnih godina do anarhističkih dana Kontre. CroL.hr : LGBT news portal. 27. studeni 2014. URL: <https://www.crol.hr/index.php/politika-aktivizam/6268-25-godina-lezbijskog-pokreta-od-lila-inicijative-i-ratnih-godina-do-anarhistickih-dana-kontre?rCH=2>. (02.07.2022.).

¹⁴⁷ Čemažar, S.A.; Mikulin, T. Nav. djelo.

¹⁴⁸ Isto.

¹⁴⁹ Usmena povijest homoseksualnosti u Hrvatskoj : dokumentiranje svjedočanstava o privatnom i javnom djelovanju seksualnih i rodnih manjina - preteča LGBT pokreta u Hrvatskoj / uredili Zvonimir Dobrović, Gordana Bosanac. Zagreb : Domino, 2007. Str. 11.

¹⁵⁰ Vuletić, D. Devedesete godine - između autoritarnosti i liberalizma : gay i lezbijska povijest Hrvatske od 1990. do 2000. // Gordogan. 2,2-3(2004), str. 138-157.

¹⁵¹ Usmena povijest homoseksualnosti u Hrvatskoj. Str. 237.

¹⁵² Vuletić, D. (2004). Nav. djelo.

¹⁵³ Isto.

Nadalje, Đurin objašnjava kako je politika HDZ-a 90ih usmjerena na promicanje patrijarhalnog društvenog ustroja s točno uređenim binarnim rodnim i tradicionalnim ulogama, tj. podjela na muško i žensko, nacionalizma te vjerskih vrijednosti.¹⁵⁴ Stoga je svaka iznimka, poput homoseksualaca, osoba koje ne namjeravaju zasnovati obitelj i dr., smatrana aberacijom te bila predmetom izopćenja.¹⁵⁵

No ipak se istovremeno osnivaju LGBT udruge čije je djelovanje obično svedeno na lokalno područje.¹⁵⁶ Tu se misli na organizaciju LIGMA (*Lezbijska i gay muška akcija*) osnovanu u Zagrebu 1992. god. nastalu iz *Transnacionalne radikalne stranke*, a koja je okupljala 30-ak članova te predstavljala prvu registriranu nevladinu organizaciju za prava homoseksualnih osoba u Hrvatskoj.¹⁵⁷ Grupa je prestala djelovati nakon 5 godina uslijed nedostatka financijskih sredstava te netolerancije od strane javnosti i vladajućih.¹⁵⁸ Neke od grupa koje nastaju u ovom desetljeću su bile i *Info-AIDS* (osnovana 1994., bavila se primarno sprečavanjem zaraze AIDS-om), *Kontra* (nastala 1997. s ciljem okupljanja lezbijki iz cijele Hrvatske i stvaranjem aktivističke mreže, pokrenuli su i SOS telefon za savjetovanje te knjižnicu u sklopu Centra za ženske studije u Zagrebu) i sl.¹⁵⁹ Zaključno, u ovom razdoblju aktivnosti lezbijskih i gej skupina se mogu svesti na savjetovanje putem SOS telefona, educiranje o AIDS-u, *queer* umjetnosti i kulturi i događajima vezanim uz LGBT pokret na međunarodnoj razini.¹⁶⁰ Zanimljiva je i izjava jedne od osnivačica LIGMA-e, Andree Špehar, koja navodi kako tada nije bilo govora o političkom aktivizmu, već se željelo privući pozornost javnosti, odn. „uopće pokazati da postojimo“.¹⁶¹

S dolaskom novog milenija mijenja se i političko ozračje dolaskom na vlast liberalnije lijeve koalicije na čelu sa SDP-om (Socijaldemokratska partija).¹⁶² U tom smislu jačaju i aktivnosti vezane uz pokret, uključujući osnivanje novih skupina, organiziranje manifestacija pa i donošenje

¹⁵⁴ Đurin, S. O politici seksualnosti u Hrvatskoj devedesetih, o diskursima koji su je oblikovali i o njezinim simptomima danas. // Narodna umjetnost. 49,2(2012). URL: <https://hrcak.srce.hr/93659>. (03.07.2022.).

¹⁵⁵ Isto.

¹⁵⁶ Čemažar, S.A.; Mikulin, T. Nav. djelo.

¹⁵⁷ Sagasta, S. State of the art : lesbian movements in former Yugoslavia. // The European Journal of Women's Studies. 8,3(2001). URL: <https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/12592951.pdf>. (03.07.2022.).

¹⁵⁸ Isto.

¹⁵⁹ Isto.

¹⁶⁰ Marušić, A. Nav. djelo.

¹⁶¹ Isto.

¹⁶² Čemažar, S.A.; Mikulin, T. Nav. djelo.

zakonskih odredbi.¹⁶³ Neke od udruga i inicijativa koje se spominju su Queer Zagreb, Zbeletron, Zagreb Pride i dr.¹⁶⁴ Tako je 2000. osnovana udruga LORI – Lezbijska organizacija Rijeka,¹⁶⁵ a dvije godine kasnije udruga Iskorak, kada je započeta jedna od najvažnijih manifestacija za prava i vidljivost pokreta, Povorka ponosa, odn. *Gay pride* kako je nazvana prva povorka¹⁶⁶, a koja je zabilježila 300-tinjak sudionika te 30 slučajeva napada na iste.¹⁶⁷ Važnost se ovog događaja ogleda u činjenici da označava izlazak zajednice u javnost, tj. kako je to sročio D. Hršak, jedan od pokretača prve Povorke, „...od danas prestajemo biti nevidljivi“.¹⁶⁸ Usporedbe radi, u 21. Povorci održanoj 2022. g. procjenjuje se da je sudjelovalo između 10 i 12 tisuća osoba.¹⁶⁹

U vidu zakonskog zastupanja LGBT osoba, 2003. je donesen zakon koji ustanovljuje pravni aspekt istospolnih odnosa. Riječ je o *Zakonu o istospolnim zajednicama* koji regulira pravo na međusobno uzdržavanje između partnera te na stjecanje i upravljanje imovinom.¹⁷⁰ Međutim, Zakon je prošao bez značajnije reakcije i od strane ove zajednice i od opozicije jer je osiguravao nisku razinu prava.¹⁷¹

Važno je napomenuti i da 2012. god. nastaje udruga Trans Aid za zaštitu i promicanje prava transrodnih osoba, a 2021. grupa mijenja ime u *kolekTIRV*, čime se u fokus osim transrodnih stavljaju i interspolne te rodno varijantne osobe.¹⁷² Ovakva je inicijativa posebno značajna uzevši u obzir općenito vrlo slabu ili nikakvu zastupljenost ovih skupina u svim segmentima društva te stigmatizaciju koja ih nerijetko prati.¹⁷³

¹⁶³ Đurin, S. Queer aktivizam i transformacija grada : kako se LGBTIQ zajednica bori za svoje prostore u gradu Zagrebu. // Narodna umjetnost. 55,2(2018). URL: <https://hrcaj.srce.hr/213375>. (04.07.2022.).

¹⁶⁴ Povijest LGBTIQ aktivizma u Hrvatskoj. Lgbt.ba. 2013. URL: <http://lgbt.ba/o-lgbt-povijest-lgbtiq-aktivizma-u-hrvatskoj/>. Prema Čemažar, S.A.; Mikulin, T. Nav. djelo.

¹⁶⁵ LORI : Lezbijska organizacija Rijeka. URL: <https://www.lori.hr/hr/>. (04.07.2022.).

¹⁶⁶ Đurin, S. (2018). Nav. djelo.

¹⁶⁷ Povijest Povorke ponosa u Zagrebu. Zagreb pride. URL: <https://zagreb-pride.net/povijest-povorke-ponosa-u-zagrebu/>. (04.07.2022.).

¹⁶⁸ Prajd za sve nas / Pride for all of us [full movie – activist cut]. Zagreb Pride.2016. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=FaFdVuFwevo&t=6s>. (04.07.2022.). Prema Đurin, S. (2018). Nav. djelo.

¹⁶⁹ HINA. 21. Povorka ponosa : dva desetljeća borbe za društvo jednakosti i prihvaćanja. Glas Istre. 04. lipanj 2022. URL: <https://www.glasistre.hr/hrvatska/21-povorka-ponosa-dva-desetljeća-borbe-za-društvo-jednakosti-i-prihvaćanja-800410>. (04.07.2022.).

¹⁷⁰ Zakon o istospolnim zajednicama. Narodne novine : službeni list Republike Hrvatske. 2003. URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2003_07_116_1584.html. (05.07.2022.).

¹⁷¹ Životno partnerstvo. Uprava.gov.hr. 2016. URL: <https://uprava.gov.hr/zivotno-partnerstvo/12960>. Prema Čemažar, S.A.; Mikulin, T. Nav. djelo.

¹⁷² O udruzi. kolekTIRV : za prava trans, interspolnih i rodno varijantnih osoba. URL: <https://kolektirv.hr/o-udruzi/>. (05.07.2022.).

¹⁷³ Đurin, S. (2018). Nav. djelo.

Idući je značajan događaj izmjena Kaznenog zakona 2013. kojim nasilje počinjeno nad LGBTIQ pojedincima postaje kazneno djelo počinjeno iz mržnje te za koje kazneni progon slijedi po službenoj dužnosti, dok se prije djelovalo na osnovu privatne prijave.¹⁷⁴ Do izmjene u Zakonu je došlo apeliranjem LGBTIQ skupina na nadležne, a koje su djelovale potaknute povećanom stopom nasilja nad *queer* osobama prethodnih godina.¹⁷⁵ Iste je godine na inicijativu konzervativne udruge U ime obitelji održan i referendum o uvođenju definicije braka u Ustav RH kojim je on prepoznat kao zajednica muškarca i žene, što je i ostvareno većinskim brojem glasova.¹⁷⁶

No već sljedeće, 2014. godine, prihvaćen je u Saboru *Zakon o životnom partnerstvu osoba istog spola* koji homoseksualnim parovima osigurava ista prava kao i heteroseksualnim, odn. kao bračnim partnerima, izuzev onog na posvajanje djece.¹⁷⁷ Naposljetku, 26. svibnja 2022. je posvajanje djece za homoseksualne parove postalo moguće, kada je Visoki sud RH donio presudu kojom poništava prijašnju odluku kojom je istospolnim partnerima Mladenu Kožiću i Ivi Šegoti bilo odbijeno posvajanje.¹⁷⁸

¹⁷⁴ Isto.

¹⁷⁵ Isto.

¹⁷⁶ Čemažar, S.A.; Mikulin, T. Nav. djelo.

¹⁷⁷ HINA. Povijesna odluka u Saboru : istospolni će parovi od rujna imati ista prava kao i bračni partneri. 15. srpanj 2014.

URL: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/povijesna-odluka-u-saboru-istospolni-ce-parovi-od-rujna-imati-ista-prava-kao-i-bracni-partneri-677641>. (05.07.2022.).

¹⁷⁸ CROL. Povijesni dan za hrvatsku LGBTIQ zajednicu : od danas moguće i posvajanje djece! CroL.hr : LGBT news portal. 26. svibanj 2022. URL: <https://www.crol.hr/index.php/vijesti/145-izdvojeno/10432-povijesni-dan-za-hrvatsku-lgbtqi-zajednicu-od-danas-moguće-i-posvajanje-djece?rCH=2>. (05.07.2022.).

5. Muzeji kao mjesta raznovrsnosti i inkluzivnosti

Prethodna definicija muzeja koja je prihvaćena 2007. g. objašnjava da je on „neprofitna, trajna ustanova u službi društva i njegova razvitka, otvorena za javnost, koja nabavlja, zaštićuje, istražuje, komunicira i izlaže u svrhu proučavanja, edukacije i uživanja materijalno i nematerijalno svjedočenje o ljudima i njihovom okružju.“¹⁷⁹ Međutim, ovoj definiciji nedostaje inkluzija društvenog, socijalnog i dr. aspekta, odn. ljudskog faktora, a što je trebalo biti obuhvaćeno novom definicijom iz 2019. g. koja nije prihvaćena na konferenciji ICOM-a (Međunarodni savjet za muzeje, engl. *International Council of Museums*) u Kyotu.¹⁸⁰ Pritom se misli na zastupanje onih kojima su navedene djelatnosti i usluge namijenjene, tj. na posjetitelje različite dobi, socijalnog statusa, spolne orijentacije, rodnog identiteta i sl. koji su ovdje izostavljeni. Stoga se, u kontekstu ovog rada, čini relevantnim prenijeti nazor Suay Aksoy, bivše predsjednice ICOM-a, o neovisnosti, tj. neutralnosti muzeja: „...muzeji nisu neutralni. Nikad nisu i nikad neće. Nisu odvojeni od svog društvenog i povijesnog konteksta. A kada se i čini da su odvojeni, to nije neutralnost, to je izbor...Biranje da se ne razgovara o kolonizaciji...da se ne zagovara jednakost nije neutralnost...Kako bi ispunili svoje misije i služili poboljšanju društava, muzeji ne trebaju biti neutralni.“¹⁸¹ U tom se smislu ovdje želi naglasiti ključna uloga muzeja i srodnih institucija kao onih koji educiraju, promiču i predstavljaju prava i priče svih, čak i kada je riječ o potencijalno kontroverznim ili polemičnim temama, skupinama, ličnostima itd. Međutim, u Pragu je u kolovozu 2022. god. na Općoj konferenciji ICOMa usvojena nova definicija muzeja čime je on definiran kao: „neprofitna, trajna institucija u službi društva koja (...) interpretira i izlaže materijalnu i nematerijalnu baštinu. Otvoreni za javnost, pristupačni i uključivi muzeji potiču različitost i održivost. (...).“¹⁸² Vidljivo je iz ove nove definicije da se i na najvišim razinama struke počelo razmišljati o uključivanju ljudskog faktora, što je prethodno bilo istaknuto kao nedostatak u promišljanju o radu i ulozi muzeja u društvu. Time je dostignuta nova razina u teorijskom i

¹⁷⁹ ICOM Kyoto – konferencija završila bez nove definicije muzeja. // Muzejski dokumentacijski centar. Vijesti iz svijeta muzeja - elektronički dvotjednik : newsletter (10.09.2019), 97. URL: <https://mdc.hr/hr/mdc/publikacije/newsletter/newsletter-10-9-2019/>. (08.07.2022.).

¹⁸⁰ Isto.

¹⁸¹ “Museums do not need to be neutral, they need to be independent”. ICOM : international council of museums. 06.siječanj 2019. URL: <https://icom.museum/en/news/museums-do-not-need-to-be-neutral-they-need-to-be-independent/>. (08.07.2022.).

¹⁸² Izvješće – ICOM Prag 2022 : Opća konferencija ICOM-a – snaga muzeja u izazovnim vremenima. ICOM Hrvatska. 09 rujna 2022. URL: <http://www.icom-croatia.hr/aktivnosti/izvjesce-icom-prag-2022/>. (25.09.2022.)

praktičnom smislu u svezi razvoja muzejske djelatnosti i ustanova kao inkluzivnih i namijenjenih poboljšanju društva.

5.1. Društvena isključenost u muzejima

Nužno je stoga ovdje spomenuti pojam **društvena isključenost** koji je nastao 70-ih godina prošlog stoljeća u Francuskoj, a kako bi se opisalo ljude bez socijalne zaštite, bez osnovnih mogućnosti za život, kao što su zdravstveno osiguranje, redovita ili ikakva primanja, često s nekim oblikom invaliditeta i sl.¹⁸³ U početku se odnosio na osobe s mentalnim i/ili fizičkim invaliditetom, materijalno nezbrinute, u slučajevima delinkvencije, psihički oboljele te u pravilu marginalizirane, dok se sada ponajviše upotrebljava u kontekstu siromaštva.¹⁸⁴ Ukratko, podrazumijeva isključenost pojedinca iz ekonomskih, političkih i kulturnih struktura, a pripadanje kojima ga određuje kao pripadnika društva.¹⁸⁵ Pritom su muzeji izdvojeni kao primjeri društvene isključenosti jer proizlaze iz institucionalizacije, tj. utvrđenog skupa zadanih vrijednosti nekog društva, a koje onda i oni zastupaju i promiču, dok s druge strane isključuju one druge, alternativne vrijednosti i skupine.¹⁸⁶ Za ilustriranje takve prakse mogu se uzeti manjine u slučaju kada su primjerice izostavljene iz postava i zbirki i općenito pristupa muzeju.¹⁸⁷ Tako muzej ne uključujući njihove priče istovremeno uskraćuje svoje usluge manjinama, ali i podupire njihovu isključenost i negativan prikaz tih manjina u društvu.¹⁸⁸ Sukladno tome, Sandell ističe 3 elementa unutar kulturnog segmenta koja je potrebno razmotriti, a to su:

1. predstavljanje, odn. razina zastupljenosti nečije baštine u širem dijapazonu kulturnog djelovanja,
2. sudjelovanje, odn. mogućnost pojedinca da doprinese procesu stvaranja kulturnih sadržaja,

¹⁸³ Brstilo, I.; Jelavić, Ž. Kultura kao prostor mogućnosti: muzej kao čimbenik društvene integracije. // Etnološka istraživanja 15(2010), str. 145-160. URL: <https://hrcak.srce.hr/clanak/93489>. (09.07.2022.)

¹⁸⁴ Isto.

¹⁸⁵ Britain divided : the growth of social exclusion in the 1980s and 1990s / uredio A. C. Walker. London : Child Poverty Action Group, 1997. Prema Sandell, R. Museums as agents of social inclusion. // Museum Management and Curatorship. 17,4(1998), str. 401-418. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09647779800401704?needAccess=true&journalCode=rmmc20>. (09.07.2022.)

¹⁸⁶ McLean, F. Marketing the museum. London : Routledge, 1997. Prema Sandell, R. Nav. djelo.

¹⁸⁷ Sandell, R. Nav. djelo.

¹⁸⁸ Isto.

3. pristup, odn. mogućnost uživanja kulturnih usluga.¹⁸⁹

No muzeji mogu isto tako djelovati i kao saveznici manjina i marginaliziranih skupina u borbi protiv različitih oblika opresije i netrpeljivosti, poput homofobije, mizoginije, ksenofobije, rasizma i dr. i to primarno putem educiranja, kako navode Ng, Ware i Greenberg.¹⁹⁰ Spominju tako neke uobičajene metode uvođenja raznolikosti u muzejima, za koje autori drže da im nedostaje kritički pristup, a te su metode angažman zajednice, inicijative za zapošljavanje te programi kojima se cilja određena kulturna ili demografska skupina. Kao primjer koji pokazuje svojevrsni nedostatak ovih postupaka izdvojen je slučaj programa za edukaciju na temu Dana mrtvih namijenjenog osobama latinoameričkog podrijetla, a kojim se sugerira onda da se svi ostali sadržaji organiziraju samo ili primarno za potrebe bijelih posjetitelja. Kako bi muzeji mogli djelovati u smislu zalaganja za društvenu pravdu i jednakost, predlažu se određene smjernice:

- sagledavati iz perspektive onih o kojima je izložba i prilagoditi se tome,
- slušati i uvažavati bez predrasuda,
- pratiti različite izvore i educirati se, pogotovo one čiji su autori pripadnici te zajednice,
- razumjeti da su poteškoće s kojima se ove skupine susreću uvijek prisutne i prilagoditi se tome, tako da se primjerice LGBTIQ+ zajednica ne predstavlja samo u Mjesecu ponosa LGBT osoba, te
- aktivno surađivati sa zajednicom, uključujući i prihvaćanje kritika i intervencija te djelovanje sukladno njima.¹⁹¹

Brstilo i Jelavić¹⁹² tako navode još jedan aspekt suradnje zajednice i muzeja i postizanja društvene uključenosti, a to je posredništvo. Time se podrazumijeva uloga muzeja kao pregovarača, tj. posrednika između pojedinaca i zajednica različitih kulturnih pripadnosti, a gdje on služi kao kanal za uspostavljanje dijaloga. Muzej može i poboljšati kvalitetu života svoje zajednice različitim programima, a jedan se takav primjer može pronaći u inicijativama u *Galleries of Justice* u

¹⁸⁹ Isto.

¹⁹⁰ Ng, W.; Ware, S. M.; Greenberg, A. Activating Diversity and Inclusion: A blueprint for museum educators as allies and change makers. // *Journal of museum education* 42, 2(2017), str. 142-154. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10598650.2017.1306664>. (09.07.2022.)

¹⁹¹ Isto.

¹⁹² Brstilo, I.; Jelavić, Ž. Nav. djelo.

Nottinghamu.¹⁹³ Naime, muzej je ostvario suradnju s više službi čiji je misija sprječavanje kriminalnih aktivnosti kod mladih osoba. Program se sastoji od osiguravanja prostora u kojem mladi ljudi mogu preispitati vlastito ponašanje uz uviđanje mogućih posljedica istoga. Zahvaljujući ovoj inicijativi muzej je uspješno demonstrirao vlastitu vrijednost za društvo i zajednicu Nottinghama te osigurao političku podršku i financijska sredstva za rad.¹⁹⁴

5.2. LGBTIQ+ osobe u muzeološkom kontekstu

Muzeji kao mjesta cjeloživotnog učenja, edukacije i društvene uključenosti imaju zadatak služiti svojoj zajednici ispunjavajući ove zadatke i pritom su dužni ili bi trebali podjednako prihvaćati i zastupati u svojim zbirkama, izložbama i programima sve skupine društva, bez obzira na rasu, spolnu orijentaciju, rodni identitet, socijalni status, vjeru i sl. pojedinca, odn. posjetitelja bez predrasuda i diskriminacije. Međutim, muzejske su institucije uglavnom kroz povijest, a i danas je često slučaj, predstavljali i predočavali bjelačku, mušku i heteronormativnu verziju povijesti i narativa. Time se perpetuira nejednakost, diskriminacija i iskrivljena slika stvarnosti. Međutim, kako se u svim segmentima društva sve više prepoznaje važnost prihvaćanja i izjednačavanja prava seksualnih manjina, tako su i muzeji počeli davati svoj obol u dokidanju diskriminacije koja je vršena nad ovom skupinom kroz prošlost, pa i sadašnjost. Ne čudi stoga da je i *Američki savez muzeja* (engl. *American Alliance of Museums - AAM*) prepoznala potrebu priznavanja i promicanja LGBTIQ+ zajednice te 2016. g. izdala prvu verziju *LGBTQ Welcoming Guidelines for Museums – Smjernice za prihvaćanje LGBTQ zajednice u muzeje*, namijenjene prvenstveno educiranju muzejskih djelatnika o radu s LGBTIQ zajednicama, bilo posjetiteljima, bilo samim djelatnicima.¹⁹⁵ Potreba stvaranja okvira za inkluzivnost LGBTIQ zajednice je prepoznata 2013. god. kada je na AAM-ovom godišnjem sastanku održan panel na kojem su muzejski djelatnici iznosili svoja mišljenja i iskustva o radu sa zajednicom, čime je započela ova inicijativa.¹⁹⁶ Dokument je nastao na čelu s *LGBTQ Alliance Steering Committee* AAM-a, a 2014. je osnovana

¹⁹³ Sandell, R. Nav. djelo.

¹⁹⁴ Isto.

¹⁹⁵ LGBTQ Welcoming Guidelines for Museums. American Alliance of Museums. 2016. URL: https://www.aam-us.org/wp-content/uploads/2017/11/lgbtq_welcome_guide.pdf. (10.07.2022.)

¹⁹⁶ Leitch, C., i sur. LGBTQ Welcoming Guidelines for Museums: developing a resource for the museum field. // *Museums & Social Issues* 11, 2(2016), str. 138-146. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/15596893.2016.1217460>. (10.07.2022.)

i posebna radna grupa s ciljem sastavljanja ovih smjernica.¹⁹⁷ Sastoji se od općenitih *Standarda izvrsnosti AAM-a*, koji pokrivaju teme kao što su javno povjerenje i odgovornost, misija i planiranje i sl., kojima je pridruženo šest tzv. funkcionalnih područja, a dijele se na:

1. komunikaciju/razvoj – uspostavljanje dijaloga sa zajednicom te zastupanje iste,
2. kustoski segment – angažiranje kustosa za razvoj zbirke i interpretaciju,
3. iskustvo posjetitelja – anticipiranje i analiziranje iskustva pripadnika LGBTIQ posjetitelja pri posjetu muzeju,
4. ljudski resursi – implementiranje adekvatnih nediskriminatorskih politika i obuka,
5. javni angažman – usklađivanje djelovanja s potrebama posjetitelja,
6. ispitivanje posjetitelja i procjena – procjenjivanje svih aspekata rada s posjetiteljima.¹⁹⁸

Radna grupa za inkluziju transrodnih osoba (engl. *Task Force for Transgender Inclusion*) Američkog saveza muzeja je 2019. god. izdala i tri priručnika za muzejske ustanove i djelatnike koji služe kako bi ih pripremili i olakšali proces uključivanja transrodnih osoba u svakodnevno djelovanje. Svaki od priručnika je posebno osmišljen kako bi pomogao osobama koje prolaze kroz tranziciju, njihovim kolegama ili samoj instituciji.¹⁹⁹

Osim navedenih, za potrebe muzejske zajednice objavljeno je još izvora za rad s LGBTIQ+ zajednicom²⁰⁰, a neki od njih su: ažurirane LGBTQ Welcoming Guidelines for Museums Američkog saveza muzeja iz 2019. god., izvori objavljeni na blogu Inluseum koji se bavi inkluzivnošću i razvijanjem muzejske djelatnosti, mreža MuseumNext koja okuplja muzealce iz cijeloga svijeta u svrhu razmjene ideja i raspravljanja o aktualnim temama i dr.

5.2.1. Primjeri LGBTIQ+ izložbi

U Hrvatskoj su dosad, koliko se može zaključiti na temelju provedenog istraživanja, ostvarene tek dvije inicijative, premda značajne, koje bi ili sveobuhvatno pokrila izložbe, programe i sl. održane na temu LGBTIQ+ zajednice, ili koja bi se bavila sastavljanjem smjernica za inkluzivnost ove

¹⁹⁷ Isto.

¹⁹⁸ LGBTQ Welcoming Guidelines for Museums.

¹⁹⁹ Transgender Inclusion. American Alliance of Museums. 2019. URL: <https://www.aam-us.org/professional-networks/lgbtq-alliance/resources/>. (24.07.2022.)

²⁰⁰ LGBTIQ+ Resources for Museums Professionals. Western Museums Association. URL: <https://westmuse.org/articles/lgbtq-resources-museums-professionals>. (10.07.2022.)

zajednice u kulturno-umjetničkim ustanovama. Ovdje se ponajprije referira na međunarodni skup pod nazivom *Kultura različitosti: podzastupljene i ranjive skupine u muzejskom okruženju*, koji se održavao između 15. i 17. listopada 2020. god. u mrežnom obliku, u organizaciji Tiflološkog muzeja u Zagrebu, a prilozi s kojeg su svima dostupni za preuzimanje na stranici Muzeja u obliku zbornika radova.²⁰¹ Značajno je za spomenuti i kako se u listopadu 2022. god. također u organizaciji Tiflološkog muzeja treba održati konferencija *Kultura različitosti: podzastupljene i ranjive skupine u kulturnom prostoru za vrijeme i nakon pandemije* o djelovanju kulturnih ustanova u kontekstu pandemije te prilagodbe i pronalaženja novih načina da se posjetiteljima, naročito podzastupljenim skupinama, omogući pristup njihovim sadržajima i uslugama u takvim neizvjesnim uvjetima.²⁰²

Drugi program obuhvaća ciklus digitalnih radionica održanih u svibnju 2022. g. u suradnji između Britanskog muzeja i udruge Domino.²⁰³ Riječ je o edukacijskom programu pod nazivom *Tragovima drugih* koji su vodili Stuart Frost i Kayte McSweeney iz Britanskog muzeja za hrvatske muzejske profesionalce, a koji se provodio u sklopu manifestacije 20. Queer Zagreba. Cilj je ovog programa bila implementacija LGBTIQ+ povijesti, identiteta i umjetničkih praksi u muzejske i galerijske sadržaje kroz razmjenu primjera dobre prakse i znanja. Ovakva je inicijativa pozitivan pokazatelj osviještenosti muzejskih profesionalca i razumijevanja potrebe da se LGBTIQ zajednica aktivno uključi u muzejsku i srodnu djelatnost.

Najopsežniji popis provedenih programa, uključujući izložbe, radionice, performanse i dr., a da obuhvaćaju i LGBT zajednicu može se pronaći na portalu Vox Feminae u sklopu projekta *Herstory*, a pod pokroviteljstvom udruge *K-zona* koja se bavi informiranjem i umrežavanjem žena, LGBTIQ pojedinaca i mladih, a u svrhu zalaganja za ravnopravnost, umjetnost, društvenu uključenost i dr.²⁰⁴ Jedini je nedostatak ove platforme, misleći isključivo u kontekstu potreba ovog rada, što su događaji zabilježeni na ovoj platformi usredotočeni više na projekte koji se bave djelovanjem žena

²⁰¹ Publikacije. Tiflološki muzej. URL : <https://www.tifloloskimuzej.hr/hr/publikacije>. (20.08.2022.)

²⁰² Kultura različitosti: Podzastupljene i ranjive skupine u kulturnom prostoru za vrijeme i nakon pandemije. Tiflološki muzej. 2022. URL: <https://www.tifloloskimuzej.hr/hr/dogadanja/najave/kultura-razlicitosti-podzastupljene-i-ranjive-skupine-u-kulturnom-prostoru,149.html>. (21.08.2022.)

²⁰³ The British Museum & Queer Zagreb. Udruga Domino. 22. travanj 2022. URL: <https://thisisadominoproject.org/the-british-museum-queer-zagreb/>. (10.07.2022.)

²⁰⁴ Herstory. Vox Feminae. URL: <https://voxfeminae.net/herstory/sve-godine/izlozba/#herstory>. (10.07.2022.)

pa je od uvrštenih članaka dostupan tek manji segment koji pokriva djelovanje LGBTIQ zajednice te što su informacije o izložbama oskudne.

Stoga će se ovo poglavlje fokusirati na devet izložbi i programa održanih u Hrvatskoj te jedan u inozemstvu kao primjer dobre prakse, na temu LGBTIQ+ zajednice, poredanih kronološkim slijedom, a o kojima je dostupna dostatna količina informacija, cilj čega je pružanje uvida u dosadašnji način prezentiranja ovih tema na ovom području:

1. izložba *Queer djeca* – održavala se ispred Kina Europa kroz lipanj 2010. god., nastala po uzoru na projekt norveške umjetnice Lill-Ann Chepstow – Lusty, a izlagale su se osobne fotografije iz djetinjstva LGBTI osoba, hrvatskih građana, u sklopu Queer Zagreb²⁰⁵,
2. izložba *Deset godina ponosno* – održana u lipnju 2011. godine u Europskom domu u Zagrebu, postavljena povodom desetog Zagreb Pride-a, sastojala se od fotografija koje su dokumentirale Povorke posljednjih 10 godina²⁰⁶,
3. izložba *Trans*formacija Balkana* – izložba o trans identitetima fotografa Darka Vaupotića i urednice portala queer.hr Karle Horvat Crnogaj, održana u sklopu Human Rights Film Festivala u Zagrebu u Kinu Europa kroz prosinac 2013. god.²⁰⁷,
4. izložba fotografija *Pet i petnaest* – projekt Nine Đurđević i Zagreb Pride-a, održavala se u lipnju 2016. god. u sklopu Pride Week-a u galeriji Laval Nugent u Zagrebu te u Poreču u sklopu festivala Homo fešta, obuhvaćala trans osobe i identitete, a koncept se sastojao od toga da su svi akteri slikani uvijek u isto vrijeme – u 5 i 15 sati, tako autorica želi predstaviti svakodnevne aktivnosti koje se obavljaju pri kraju dana te prikazati trans osobe kao ostvarene, naglašavajući da nema razlike između njih i cisrodnih osoba²⁰⁸,

²⁰⁵ CROL. Zagreb Pride 2010. : program i novi vizuali!! CroL.hr : LGBT news portal. 01. lipanj 2010. URL: <https://www.crol.hr/index.php/politika-aktivizam/3634-zagreb-pride-2010-program-i-novi-vizuali?rCH=2>. (05.07.2022.)

²⁰⁶ Pogledajte fotografije prošlogodišnjih Zagreb Prideova. tportal.hr. 08. lipanj 2011. URL: <https://www.tportal.hr/kultura/clanak/pogledajte-fotografije-proslogodisnjih-zagreb-prideova-20110607>. (05.07.2022.)

²⁰⁷ Trans*formacija Balkana : izložba o trans* identitetima. kolektIRV. URL: <https://kolektirv.hr/transformacija-balkana-izlozba-u-kinu-europa/>. (06.07.2022.)

²⁰⁸ Broun, M. Vrijeme je za TRANSformiranje stvarnosti. vizkultura 17. prosinca 2016.. URL: <https://vizkultura.hr/vrijeme-je-za-transformiranje-stvarnosti/>. (09.07.2022.)

5. predstavljanje programa *Performing the museum* poljskog umjetnika Karola Radziszewskog i suradnika – održana u listopadu 2016. god. u Muzeju suvremene umjetnosti u Zagrebu, a riječ je o predstavljanju *Queer Archives Institute*²⁰⁹ koji se primarno bavi istraživanjem, prikupljanjem građe i predstavljanjem djelovanja arhiva i općenito programa queer tematike na području središnje i istočne Europe²¹⁰,
6. izložba fotografija istospolnih vjenčanja *Sva naša vjenčanja* – održana u listopadu 2018. god. u Knjižnici i čitaonici Bogdana Ogrizovića u Zagrebu, označava prvo predstavljanje životnih partnerstava u Hrvatskoj, obuhvaća privatne fotografije 10ak istospolnih parova²¹¹,
7. izložba Aleksandra Crnogorca *Trans Balkan* – održana između listopada i prosinca 2020. god. u Kulturno-informativnom centru u Zagrebu, a riječ je o putujućoj izložbi fotografija koja bilježi transrodne osobe na području jugoistočnog dijela Europe, osim fotografija čiji su akteri fotografirani u različitim stadijima tranzicije, također je za svaku osobu bila priložena i kratka biografija te ulomci iz razgovora, koji su pružali intiman uvid u transrodne identitete²¹²,
8. događanje *Etno Queer* – održano u svibnju 2022. god. u sklopu 20. festivala Queer Zagreb u prostoru Etnografskog muzeja u Zagrebu, a tema je bio folklor te predmeti tradicijske kulture koji su sadržavali elemente seksualnosti i queera²¹³,
9. izložba *Uđite u naša četiri zida: povodom 20 godina Povorke ponosa u Hrvatskoj* – koja se održava između svibnja i studenog 2022. god. u Tiflološkom muzeju u Zagrebu, prema jednoj od organizatorica, Željki Bosnar Salihagić, predstavlja „prvu institucionalnu izložbu na ovu temu u Republici Hrvatskoj“²¹⁴, riječ je o izložbi o LGBTIQ+ identitetima organiziranoj povodom obilježavanja 20 godina od prve Povorke ponosa u Zagrebu,

²⁰⁹ Karol Radziszewski u MSU: rezidencijalni boravak u sklopu programa „Performing the museum“. Zihher. URL: <https://www.ziher.hr/rezidencijalni-boravak-karola-radziszewskog-u-msu-u-sklopu-programa-performing-the-museum/>. (06.07.2022.).

²¹⁰ Queer Archives Institute. URL: <http://queerarchivesinstitute.org/> (6.07.2022.).

²¹¹ Prva izložba fotografija s istospolnih vjenčanja u Hrvatskoj. Vox Feminae. <https://voxfeminae.net/kalendar-dogadanja/najave/prva-izlozba-fotografija-s-istospolnih-vjencanja-u-hrvatskoj/>. (10.07.2022.)

²¹² Aleksandar Crnogorac : Trans Balkan. Kulturno-informativni centar. URL: <https://www.kic.hr/program/galerija-na-katu/aleksandar-crnogorac-trans-balkan/>. (10.07.2022.)

²¹³ Etno Queer. Etnografski muzej Zagreb. 25. veljače 2022. URL: <https://emz.hr/dogadjanja/etno-queer/>. (10.07.2022.)

²¹⁴ Bosnar Salihagić, Ž. Uđite u naša četiri zida. Tiflološki muzej. 2022.

URL: <https://www.tifloloskimuzej.hr/hr/izlozbe/udite-u-nasa-cetiri-zida,126.html>. (08.07.2022.).

10. izložba *Queer – raznolikost je u našoj prirodi* (njem. *Queer - Vielfalt ist unsere Natur*) – održava se u Prirodoslovnog muzeju u Bernu u Švicarskoj, otvorena u travnju 2021. god., a traje do ožujka 2023. god., na kreativan način prikazuje pojam queer u životinjskom i ljudskom svijetu kroz prizmu prirodoslovlja koristeći različita muzeografska pomagala kao što su multimedija, instalacije, preparati i sl. (Slika 1.).²¹⁵

Slika 1. Izložba *Queer – raznolikost je u našoj prirodi* u Bernu (izvor: mrežna stranica Prirodoslovnog muzeja u Bernu²¹⁶)

Predstavljanjem ovih izložbi i programa pokazuje se da i veći muzeji u Hrvatskoj, ili ovdje navedeni, u Zagrebu, postaju sve inkluzivniji po pitanju LGBTIQ zajednice te uviđaju važnost zastupanja ove zajednice. Navedene izložbe su smještene u Zagreb zbog dostupnosti informacija o njima, ali i reprezentativnosti Zagreba kao glavnog i najvećeg grada Hrvatske. Isto tako, može se zamijetiti da su izložbe povremene, što znači da sa završetkom izložbe i tema prestaje biti relevantna jer se o njoj više ne razgovara .

²¹⁵ *Queer – Diversity is in our nature*. Natural History Museum of Bern. URL: <https://www.nmbe.ch/en/exhibition-and-events/queer-diversity-our-nature>. (29.08.2022.).

²¹⁶ Isto.

6. Muzejska izložba kao komunikacijsko sredstvo

I. Maroević navodi kako predmeti baštine imaju važnost jer „u jednoj realnosti budu dokumentom neke druge stvarnosti, da u sadašnjosti svjedoče o prošlosti, da u muzeju odražavaju stvarni svijet“, a to obilježje naziva **muzealnošću**.²¹⁷ Nadalje, objašnjava kako je izložba najuobičajeniji oblik muzejskog komuniciranja, a pri kojem se dolazi do spoznaje o određenom fenomenu u vezi između onog muzealnog i stvarnog svijeta.²¹⁸

Šurdić komentira kako muzejska izložba prenosi objedinjeno znanje o određenom predmetu ili konceptu, ali i one kompleksne poruke sadržane u muzejskom predmetu kao njezinom temeljnom simbolu.²¹⁹ Stoga je značenje poruke i predmeta moguće postići uz pomoć dvije vrste kodova: kodovi denotacije koji donose specifične informacije o predmetu te kodovi konotacije koji stavljaju predmet u izravnu vezu s izložbom (okolinom) te tako pružaju popratno značenje.²²⁰

U tom je smislu ovdje odabrana izložba za približavanje shvaćanja trans identiteta jer najjasnije, s predmetima, prenosi značaj koji on sam posjeduje za svog vlasnika te time omogućava posjetiteljima da i sami to spoznaju te ostvare poveznicu između predmeta i doživljavanja sebe pod drugim (rodnim) identitetima.

Nadalje, Gob i Drouguet opisuju izložbu, naglašavajući pritom njezinu ključnu karakteristiku, kao „nositeljicu smisla“.²²¹ Pozivajući se na J. Davallona, autori nadalje elaboriraju njegovu definiciju izložbe koja ju pobliže opisuje kao „sustav koji je nastao raspoređivanjem stvari u prostoru s namjerom da budu dostupne društvenim jedinkama“²²² kad kažu izložba treba približiti izložene predmete posjetitelju, ali pritom nije dovoljno te predmete samo prikazati, već je nužno omogućiti

²¹⁷ Maroević, I. Muzejska izložba : muzeološki izazov. // *Informatica museologica* 34, 3-4(2003), str. 13-18. URL: <https://hrcak.srce.hr/140414>. (03.07.2022.)

²¹⁸ Isto.

²¹⁹ Šurdić, B. Muzejska izložba kao poruka. // *Zbornik Istarskog muzeja Srbije*. 25, (1988), str. 165-169. Prema Maroević, I. *Uvod u muzeologiju*. Zagreb : Zavod za informacijske studije, 1993.

²²⁰ Isto.

²²¹ Gob, A.; Drouguet, N. *Muzeologija : povijest, razvitak, izazovi današnjice*. Zagreb : Izdanja Antibarbarus, 2007. Str. 102.

²²² Davallon, J. *L'Exposition a l'oeuvre : strategie de communication et mediation symbolique*. Pariz : L'Harmattan, 1999. Str. 11. Prema Gob, A.; Drouguet, N. *Nav. djelo*. Str. 102.

posjetitelju razumijevanje istoga, odn. pomoći mu da shvati poruku i koncept viđenoga te mu pobuditi interes.²²³

Lord navodi stoga kako je svrha muzejske izložbe „preobraziti neki aspekt posjetiteljevih interesa, ponašanja ili vrijednosti“, tako da se izazove u njemu afektivno stanje, odn. snažna reakcija, uvjetovana otkrivanjem značenja predmeta te potaknuta prepoznavanjem autentičnosti istoga.²²⁴

Konačan je cilj stoga ovog aspekta izložbe da posjetitelj može ne samo shvatiti smisao same izložbe, nego i razaznati izložke od neizložaka te izaći s određenim razumijevanjem i doživljajem spram izloženoga, primjerice, uživati, steći nova viđenja određenog koncepta, biti potaknut na razmišljanje i sl.²²⁵

²²³ Isto.

²²⁴ Lord, B. The purpose of museum exhibitions : Museum exhibitions as the communication of meaning. // The manual of museum exhibitions / uredili Barry Lord, Gail Dexter Lord. Walnut Creek ; Lanham ; New York ; Oxford : Altamira press : a division of Rowman and Littlefield, inc., 2001. URL: https://books.google.hr/books?id=dTKb1kk88McC&printsec=frontcover&dq=Manual+of+Museum+Exhibitions&hl=hr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=Manual%20of%20Museum%20Exhibitions&f=false. (25.09.2022.). Str. 18.

²²⁵ Gob, A.; Drouguet, N. Nav. djelo. Str. 102.

7. Osnovni elementi izložbe

Dexter Lord i Piacente navode kako prema istraživanjima koja su proveli Američki savez muzeja i *Association for Canadian Studies* pokazuje kako javnost ima više povjerenja prema muzejima nego prema medijima, internetu, učiteljima i profesorima.²²⁶ Autorice tako izdvajaju tri ključna segmenta planiranja izložbe:

1. faza razvoja – obuhvaća nastanak, isprobavanje te prerađivanje ideje ili koncepta izložbe, njezin je cilj omogućiti ustanovi osmišljavanje detaljnog plana izložbe koji objašnjava o čemu je izložba, zašto je odabrano ovo vrijeme za postavljanje, na ovaj način i druge segmente vezane uz uspješno organiziranje izložbe,
2. faza dizajna – nastaje po završetku cjelokupnog istraživanja te predstavlja primarno rad dizajnera i dočarava generalni izgled izložbe u trodimenzionalnoj formi,
3. faza provedbe – podrazumijeva konstrukciju izložbe i vrhunac cijelog procesa postavljanja.²²⁷

Dean opisuje stvaranje muzejske izložbe kao „vještinu i znanost raspoređivanja vizualnih, prostornih i materijalnih elemenata okoliša u kompoziciju kroz koju se posjetitelji kreću.“²²⁸ Napominje i da izložba mora biti pomno oblikovana i razrađena kako bi zadovoljila potrebe posjetitelja, a njezino ostvarenje ne smije biti prepušteno slučaju.²²⁹ Oblikovanje izložbe počiva na više osnovnih elemenata, a to su orijentacija, osvjetljenje i boja, odnos prema predmetima, grafički i ostali pomoćni materijali, legende te okoliš izložbe.

²²⁶ Dexter Lord, G.; Piacente, M. Chapter 1 : Introduction : the exhibition planning process. // *Manual of museum exhibitions* / uredili Barry Lord, Maria Piacente. Lanham ; Boulder ; New York ; Toronto ; Plymouth : Rowman and Littlefield, 2014.

URL:https://books.google.hr/books?id=HohUAwAAQBAJ&pg=PA1&hl=hr&source=gbs_toc_r&cad=2#v=onepage&q&f=false. (25.09.2022.). Str. 1.

²²⁷ Isto.

²²⁸ Dean, D. *Museum exhibition : theory and practice*. London ; New York : Routledge, 1996. Str. 32.

²²⁹ Isto.

7.1. Orijentacija

Orijentacija je definirana kod Belchera kao „logičan odnos jednog položaja prema drugom već poznatom“.²³⁰ Vrlo je važna za posjetitelje jer neadekvatno planirana može potaknuti u njima osjećaj dosade, frustracije i umora.²³¹ Kod postavljanja izložbe važno je i da izložci i popratna muzeografska pomagala budu izloženi na strukturiran način, tj. povezani određenom, jasno uočljivom idejom kako bi posjetitelj shvatio bit i poruku koju izložba nastoji prenijeti. Tako primjerice u povijesnom i arheološkom muzeju mogu biti poredani kronološki, u muzeju likovnih umjetnosti geografski, po umjetničkim pravcima u umjetničkom muzeju i sl., premda često kombiniraju više različitih pristupa.²³² Premda se pokazalo da posjetitelji slijede vlastitu intuiciju kod smjera obilaska te im oko polovice izložaka prođe nezapaženo, redosljed bi razgledavanja ipak trebao biti koncipiran tako da se i kod proizvoljnog obilaženja razumije nit vodilja cjelokupne izložbe pa i kada se ne pridaje pažnja svakom objašnjenju.²³³ Dean govori i o navici većine posjetitelja da skrene desno pri ulasku u izložbeni prostor te toj strani prida najviše pozornosti, što se pripisuje dominaciji dešnjaka u populaciji.²³⁴

U tom kontekstu se govori obično o četiri vrste orijentacije – zemljopisnoj, intelektualnoj, konceptualnoj i psihološkoj. **Zemljopisna orijentacija** podrazumijeva poznavanje određenog prostora i sposobnost snalaženja u njemu. Osim što moraju moći brzo i jednostavno stići do određenog mjesta, postoji i psihološki značajan aspekt ove orijentacije, a leži u činjenici da je izglednije da će posjetitelj biti opušteniji i pokazati veće samopouzdanje ako su na poznatom tlu.²³⁵ Sadržajno usmjerena je **intelektualna orijentacija** koja ima poučan karakter jer priprema posjetitelja na posjet izložbi i olakšava mu proces učenja, a naročito je prihvaćen kod posjeta školskih grupa. Sastoji se od uvođenja u tematiku ili približavanja i čitanja unaprijed. Na ovaj se način posjetitelj educira prije posjeta te vrijeme na izložbi može utrošiti na proučavanje izložaka

²³⁰ Cohen, M.S. The state of the art of museum visitor orientation : a survey of selected institutions. Washington, D.C. : Smithsonian Institution : Office of museum programs, 1974. Str. 4. Prema Belcher, M. Exhibitions in museums. Leicester : Leicester University Press ; Washington, D.C. : Smithsonian Institution Press, 1991. Str. 99. Internet archive. URL: <https://archive.org/details/exhibitionsinmus00belc/mode/1up>. (28.08.2022.)

²³¹ Winkel et al. The museum visitor and orientational media : an experimental comparison of different approaches in the Smithsonian Institution. Washington, D.C. : Smithsonian Institution, 1975. Str. 1.

²³² Gob, A.; Drouguet, N. Nav. djelo.

²³³ Isto.

²³⁴ Dean, D. Nav. djelo.

²³⁵ Belcher, M. Nav. djelo.

umjesto da čita objašnjenja, što rezultira i boljim shvaćanjem izložbe. Iduća, **konceptualna orijentacija**, kao što stoji u nazivu, nastoji prenijeti koncept iza izložbe. Poanta je ove orijentacije da, udružena s prethodnom, pruži razumijevanje ideja koje izložba želi prenijeti, ali tako da pruži komplementarno razumijevanje svih segmenata izložbe. Posljednja, **psihološka orijentacija**, podrazumijeva posjetitelja motiviranog za posjet muzeju, a uključuje iščekivanje, uzbuđenje i prijemčivost te općenito pozitivan stav spram posjeta.²³⁶

7.2. Okoliš izložbe

Okoliš izložbe se dijeli na udaljeni okoliš, bliži okoliš, unutarnji okoliš te okoliš same izložbe.²³⁷

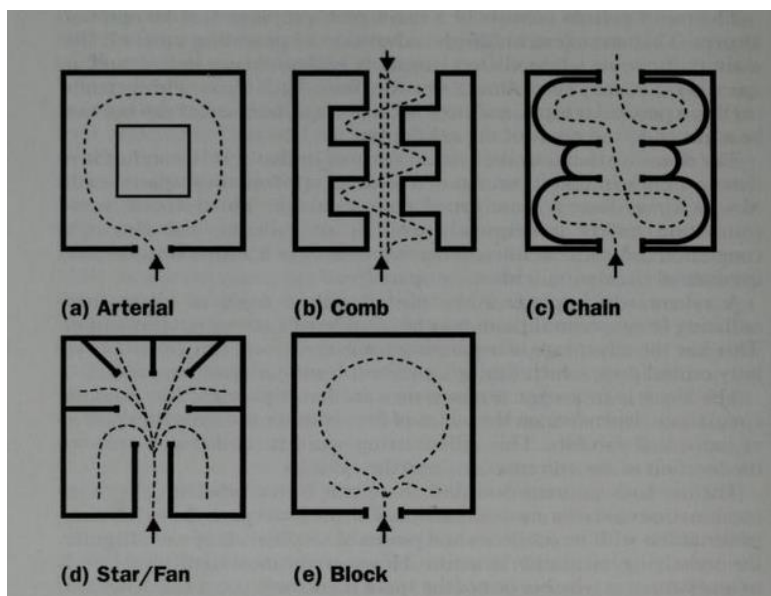
Udaljenim okolišem se smatra grad i njegova okolicu u kojem je muzej smješten. Odnosi se na svojstvo muzeja da bude otvoren i pozivajući prema svojoj zajednici, ali i drugima kroz programe kojima dopire do javnosti. To se ostvaruje postavljenjem putokaza po gradu koji jasno upućuju na muzej te adekvatnim promoviranjem putem plakata ili suradnjom s medijima, reklamirajući stalni postav ili aktualnu izložbu. **Bliži okoliš** podrazumijeva neposrednu okolicu muzeja ili galerije gdje se javnost upoznaje s njezinim djelovanjem. Tu se misli na jasno isticanje naziva muzeja kako bi ga posjetitelj mogao jednostavno identificirati među drugim objektima, navođenje radnog vremena i cijene ulaznica, kao i događanja na ulazu u muzej, i druge aktivnosti koje se mogu gledati kao proširenje djelatnosti ustanove izvan zidova. **Unutarnji okoliš** treba pružiti posjetitelju osjećaj dobrodošlice i dolaska na poznato mjesto. Stoga je nužno ovdje pružiti mu orijentaciju i postaviti člana osoblja koji će mu pružiti topao doček. Naposljetku, **okoliš same izložbe** je prostor u kojem se održava izložba. To može biti prostorija, dvorana, galerija ili posebno ograđena zona unutar većeg prostora. Po ulasku u taj prostor posjetitelju bi trebalo olakšati snalaženje u sadržaju izložbe predstavljanjem uvoda u temu i koncepta te plana koji pokazuje kako su izložbene jedinice raspoređene u koju svrhu se mogu ponuditi katalozi, deplijani ili audiovodiči. Važan segment je i organizacija prostora koja obuhvaća pojedinačne izložke i rute za obilaženje prostora. Ovaj je aspekt posebno značajan kada se radi o većem broju posjetitelja. Određeni smjer kretanja se može potaknuti postavljenjem prepreka kako bi posjetitelja obeshrabilo od određenog puta ili korištenjem svjetla, boja i zvukova kako bi ga se privuklo. Pretpostavka je da se posjetitelji obično

²³⁶ Isto.

²³⁷ Isto.

kreću u smjeru čitanja, s lijeva na desno, što međutim nije uvijek moguće, ovisno o zadatostima samog prostora.

Jedna od poznatijih tipologija uzoraka kruženja je Lehmbruckova iz 1974. god. (Slika 2.). U svojoj je tipologiji definirao pet osnovnih oblika: **arterijalan** – podrazumijeva neprekinutu stazu koja može biti ravna, pod kutem ili zavojita te ne nudi posjetitelju mogućnost kretanja po izboru, **oblik češlja** – sastoji se od glavne staze popraćene s više sporednih čime dopušta posjetitelju da u miru razgledava određeni segment izložbe, **lanca** – omogućava linearno kretanje te se sastoji od niza zasebnih prostora te pruža veliku slobodu kretanja, **zvijezde** – nalikuje zvijezdi sa središtem iz kojeg se pruža nekoliko krakova čime dopušta odvajanje tematskih područja, te **blok** – predstavlja oblik u kojem je smjer kretanja u potpunosti proizvoljan, ako se izuzme položaj ulaza/izlaza te izlošci.²³⁸ Navedeni se oblici mogu upotrebljavati individualno ili u kombinaciji više njih ovisno o vrsti izložbe, prostoru i sl.

Slika 2. Tipologija uzoraka kruženja prema Lehmbrucku (izvor: Belcher, M. Exhibitions in museums²³⁹)

²³⁸ Belcher, M. Nav. djelo. Str. 112.

²³⁹ Belcher, M. Nav. djelo. Str. 114.

7.3. Osvjetljenje i boja

Osvjetljenje je važan segment izložbe jer se može koristiti kako bi se omogućila vidljivost i kretanje u prostoru, skrenula pažnja ili naglasio određeni izložak te odredila atmosfera izložbe. Ovisno o izvoru i prirodi rasvjete ono može biti prirodno (odnosi se na stropnu ili bočnu rasvjetu), umjetno ambijentalno, mjestimično korištenjem reflektora ili u vitrinama.²⁴⁰ Definira se kao elektromagnetsko zračenje koje se širi prostorom i zagrijava predmete. Vrsta i količina osvjetljenja ovise o vrsti materijala od kojeg je načinjen predmet, o tome radi li se o dvo ili trodimenzionalnom predmetu, njegovom značenju te scenografskom stilu. Pritom je ključno imati na umu i štetan učinak svjetlosti, naročito s obzirom na njezin spektar, vrstu materijala, snagu i vremensku izloženost predmeta izvoru osvjetljenja. Tako se primjerice za slike prakticira korištenje stropne rasvjete umjesto sunčeve, dok se prirodna svjetlost koristi za povezivanje vanjskog i unutarnjeg okoliša.²⁴¹ Štoviše, uslijed djelovanja nevidljivih infracrvenih i ultraljubičastih zraka može doći do oštećenja osjetljivijih izložaka kroz fotokemijske reakcije do kojeg dolazi nepažljivom upotrebom različitih izvora svjetlosti.²⁴²

Boje se, kako ističe Dean, obrađuju u ljudskom mozgu kroz percepciju i pridaju im se značenja.²⁴³ Nadalje, sve boje nastaju miješanjem triju osnovnih, a to su crvena, žuta i plava. Ljudski ih mozak interpretira s obzirom na asocijacije i položaj na spektru. Tako se primjerice boje između žute i crvene nazivaju toplima, dok one s druge strane djeluju kao hladne. Značenja se pripisuju i s obzirom na kulturološka određenja u specifičnom periodu, kao što se danas ružičasta boja pripisuje ženskom spolu, a plava s muškom, povezanost s nekom emocijom, crvenom se označava ljutnja itd., a mogu ovisiti i o ukusu pojedinca.²⁴⁴ Belcher napominje pak, da premda boja možda i ne zaslužuje ravnopravno mjesto uz ostale elemente izložbe, ipak joj je potrebno pridati značaja kod postavljanja izložbe te način upotrebe prepustiti profesionalcu, tj. dizajneru.²⁴⁵ Pritom će dizajner razmatrati dva aspekta, a to su predmeti koji će bi izloženi, pogotovo kad ih boja na neki način definira te odlučivanje o ugodaju koji se želi postići.²⁴⁶

²⁴⁰ Gob, A.; Drouguet, N. Nav. djelo.

²⁴¹ Isto.

²⁴² Isto.

²⁴³ Dean, D. Nav. djelo.

²⁴⁴ Isto.

²⁴⁵ Belcher, M. Nav. djelo.

²⁴⁶ Isto.

7.4. Odnos prema predmetima

Gob i Drouguet napominju kako se diskurs, ili poruka izložbe zasniva na autentičnim predmetima.²⁴⁷ Za razliku od virtualnog prikaza predmeta, postavljanjem stvarnog, fizičkog predmeta dolazi kod posjetitelja do emocionalne reakcije i ostavlja se impresija na njega. Međutim, nužna su i ostala muzeografska sredstva kako bi njihovo značenje bilo preneseno.

Izlošci, ili u ovom kontekstu predmeti mogu biti autentični predmeti, reprodukcije, makete, fotografije, crteži i sl., a čine „osnovne jedinice jezika izložbe“.²⁴⁸ Desvallées ih definira kao: „sve ono što jest ili može biti izloženo, bez obzira na vrstu, bilo da je riječ o originalu ili reprodukciji, dvodimenzionalnoj ili trodimenzionalnoj stvari, umjetničkom ili uporabnom predmetu, kipu, slici“ i sl.²⁴⁹ Kustos ih odabire po uvjerenju iz perspektive posjetitelja, odnosno s procjenom koji će mu predmeti ili informacije o njima biti značajni, ili pomoću kojih predmeta može proširiti priču koja će biti ponuđena posjetitelju.²⁵⁰

Kako bi navedeno bilo uspješno ostvareno potrebno je ograničiti broj izloženih predmeta te odabrati predmete koji odgovaraju tematici izložbe, imaju određeni dokumentarni značaj i primjerenost, estetsku i povijesnu vrijednost, adekvatne uvjete zaštite te su raspoloživi.²⁵¹

7.5. Grafički i ostali pomoćni materijali

Kao što je već i spomenuto, sami predmeti, ili bolje rečeno, isključivo izlaganje predmeta nije dovoljno kako bi se kvalitetno i potpuno prenijela poruka predmeta i izložbe u cijelosti te u konačnici ostvarila edukativna uloga muzeja. Stoga je potrebno uvrstiti i interpretativna pomagala u formi grafičkih i pomoćnih materijala. Njihova je prednost što na jednostavan i privlačan način prenose posjetitelju ključne informacije za razumijevanje izložbe koristeći se vizualnom komunikacijom.²⁵² Ovo može primjerice uključivati informacije o tome kako je predmet nastao i

²⁴⁷ Gob, A.; Drouguet, N. Nav. djelo. Str. 115.

²⁴⁸ Gob, A.; Drouguet, N. Nav. djelo. Str. 103.

²⁴⁹ Desvallées, A. Les galeries du Musée national des Arts et traditions populaires : leçons d'une expérience muséologique. // Musée et collections publiques de France. 134(1976), str. 5-37. Prema Gob, A.; Drouguet, N. Nav. djelo. Str. 104.

²⁵⁰ Belcher, M. Nav. djelo.

²⁵¹ Gob, A.; Drouguet, N. Nav. djelo Str. 116.

²⁵² Belcher, M. Nav. djelo.

na koji način funkcionira, ili naglašavanje sitnih i teško vidljivih detalja na predmetu.²⁵³ Ovdje se svrstavaju legende o kojima će biti više govora kasnije u tekstu, zatim tekstualni paneli, fotografije, ilustracije, karte i dijagrami. Također se ovdje može uvrstiti i multimedija koja je danas sve više u upotrebi. Pojam ovdje označava metodu interaktivnog korištenja tekstova, slika i sl. uz pomoć tehnologije.²⁵⁴ S jedne se strane ističe nedostatak ove tehnologije uslijed visokih troškova, no s druge je strane neizostavna kada se radi o prezentiranju dijela građe kao što su svjedočanstva, zvučni dokumenti, nematerijalna kulturna baština itd. Načini upotrebe mogu se proširiti i na pružanje činjeničnih podataka o predmetima u obliku tekstovnih, slikovnih i zvučnih dokumenata, omogućavanje interakcije s posjetiteljima i produblivanje iskustva posjeta kroz kvizove ili igre i dr.²⁵⁵

7.6. Legende

Legenda predstavlja glavno sredstvo za komuniciranje informacija o predmetima na izložbi.²⁵⁶ Dean napominje kako su često loše osmišljene i izazivaju u posjetitelju dosadu ili ustrašenost.²⁵⁷ Nadalje, daju predmetima mogućnost da takoreći govore za sebe te predstave vlastitu važnost i priču. Stoga bi trebale biti pisane jednostavnim, lako čitljivim i preciznim jezikom kako bi prenijele najvažnije aspekte nekog dijela izložbe ili predmeta.²⁵⁸ Postoje i druge vrste popratnih tekstova, a svima je zajedničko da pruže obavijesti ili opće podatke o sadržaju izložbenog prostora, svakoj zastupljenoj temi, dokumentiraju predmete i općenito prošire diskurs izložbe.²⁵⁹ Gob i Drouguet razlikuju tako nekoliko osnovnih vrsta tekstova, premda taj broj može varirati ovisno o tipu izložbe, ulozi tekstova te autorovoj osobnosti.²⁶⁰ Razlikuju se ovi tekstovi: naziv – kratki tekst od nekoliko riječi koji služi informiranju o temi i usmjeravanju posjetitelja kroz prostor, uvodna legenda - nudi kratak pregled sadržaja prostora čiji naziv objašnjava, uz naziv pojašnjava smisao izložbe i ako nije proučio ostale tekstove, tematska legenda – pruža objašnjenje pojedinog izložbenog prostora, ograničene je duljine, naslovljena i sadrži paragrafe, predmetne legende –

²⁵³ Isto. Str. 134.

²⁵⁴ Gob, A.; Drouguet, N. Nav. djelo Str. 144.

²⁵⁵ Isto. Str. 146.

²⁵⁶ Belcher, M. Nav. djelo. Str. 156.

²⁵⁷ Dean, D. Nav. djelo. Str. 109.

²⁵⁸ Isto.

²⁵⁹ Gob, A.; Drouguet, N. Nav. djelo Str. 120.

²⁶⁰ Isto.

odnosi se na kraće tekstove kojima je svaki predmet ili djelo popraćeno, obično sadrže neke osnovne informacije o njemu, kao što su naziv, autor, godina i mjesto, a mogu uključivati i informacije o materijalu, tehnici izrade, pojedincu ili ustanovi koja je predmet darovala ili posudila i sl., tekstovi “za one koji žele znati više,, - kako im i naziv kaže, služe onim posjetiteljima koje zanima više od osnovnih informacija, sadrže informacije koje nisu ključne za razumijevanje izložbe, zahtijeva od posjetitelja da uloži dodatan trud tako što će, primjerice, posegnuti za listom papira na zidu ili kartonom u plastičnom omotu i sl., imaju propisanu strukturu sastavljenu od naslova, podnaslova, paragrafa i međunaslova, a mogu sadržavati i ilustracije, oni mogu ponuditi stručnija pojašnjenja, životopise istaknutih osoba, i sl.²⁶¹

²⁶¹ Isto. Str. 122-123.

8. Tipologija izlaganja

Može se navesti više različitih oblika izložbi i načina izlaganja u muzejima ovisno o tome koji se kriteriji pritom razmatraju. Tipologija izlaganja o kojoj se obično govori je ona koju je 1970. god. ponudio Z. Z. Stransky, a uključuje četiri temeljna tipa: stalni postav (ili muzealna ekspozicija), muzejska/povremena izložba te (pokretna) izložba, pri čemu je četvrtu kategoriju velike tematske izložbe uveo I. Maroević.²⁶²

Stalni postav se odnosi na objedinjavanje postojećih zbirki u muzeju tako da predstavlja fond i djelovanje tog muzeja koristeći najvažnije, znanstveno potkrijepljene i utemeljene informacije. Riječ je o dugotrajnijim izložbama koje trebaju posjedovati tri određene kvalitete – zanimljivost, estetski sklad te poučnost. Važno je i da ni na koji način svojom porukom ne proturječi zbirnom fondu kako bi mogla zadovoljiti potrebe različitih skupina posjetitelja.²⁶³ **Povremena izložba** također koristi građu iz zbirnog fonda muzeja, no kako bi ponudila pregled određenog problema ili tematike, pri čemu može i napraviti poveznicu između više zbirki. Zbog svoje prostorne i vremenske ograničenosti ovakva izložba može biti provokativna ili takoreći nedorečena jer može potaknuti bavljenje temama i zbirnama u stalnom postavu koje su dotad možda bile podzastupljene ili im se pristupalo na drugačiji način pa time i ukazati na nedostatke ili otvorena pitanja oko kojih se muzej može angažirati u budućnosti. **Pokretna izložba** ne koristi u svom postavu muzejske predmete, već sekundarne materijale kao što su kopije, reprodukcije i sl., a njezina je svrha animacijska, tj. kada je riječ o putujućoj izložbi, ona služi kako bi privukla posjetitelja da posjeti muzej i doživi izložbu.²⁶⁴ Naposljetku, tu su **velike tematske izložbe** koje sve više dobivaju na značaju. One se ističu time što pokrivaju velika tematska područja iz domene umjetnosti, znanosti, povijesti, tehnike itd. te ne izlažu samo zbirni fond jednog muzeja i ne moraju biti održane unutar muzeja. U njihov su nastanak uključeni opsežni istraživački i konzervatorski projekti, a kako bi popratile neku obljetnicu, ponudile ponovno vrednovanje određenog perioda ili pregled stvaralaštva na nacionalnoj razini. Nalik su stalnom postavu u smislu cjelovitosti teme koje pokrivaju, no kao i prethodne dvije kategorije izložbi vremenski su ograničene te akumulirano znanje ostaje po završetku izložbe zabilježeno (djelomično) u katalozima, osvrtima o izložbi i sl.

²⁶² Maroević, I. Uvod u muzeologiju. Zagreb : Zavod za informacijske studije, 1993.

²⁶³ Maroević, I. Izložba kao oblik muzejske komunikacije. // Osječki zbornik 21, xx(1994), str. 287-298. URL: <https://hrcak.srce.hr/237136>. (18.08.2022.)

²⁶⁴ Isto.

s obzirom na to da se korišteni predmeti i građa vraćaju u svoje matične zbirke i ustanove. Također, ovaj tip izlaganja pruža tek djelomičnu interpretaciju jer se fokusira na određeno povijesno zbivanje ili trenutak u povijesti, obično iz perspektive vremena u kojem nastaje.²⁶⁵

Nužno je spomenuti i tipologiju Petera van Menscha koji govori o strukturalnom identitetu izložbe u kojem razlikuje tri kriterija važna za izlaganje, a to su strategija, stil i tehnika.²⁶⁶ Prvi kriterij, **strategija**, podrazumijeva organizaciju građe na izložbi, a dijeli se na tri oblika izlaganja – taksonometrijski, narativni i situacijski. Taksonometrijska izložba je linearna i odvaja predmete od njihovog društvenog konteksta grupirajući ih po zajedničkim karakteristikama.²⁶⁷ Narativni pristup se služi pripovijedanjem kako bi potaknuo posjetitelja da prati određenu priču koju izložba razvija linearnim slijedom, kao što bi to činio prateći primjerice radnju u knjizi.²⁶⁸ Situacijska izložba se naziva i „izložbom primarnog iskustva“.²⁶⁹ To podrazumijeva da ovakav tip izložbe nastoji ponuditi autentičan doživljaj koristeći primjerice očuvano uređenje i izgled neke palače da dočarava određeni trenutak iz prošlosti, ili diorame u prirodoslovnim muzejima da prikaže životinje u njihovom prirodnom staništu i sl.²⁷⁰

Drugi kriterij, **stil**, označava postizanje željenih učinaka²⁷¹ te scenografiju ili metode oblikovanja i prenošenja poruke.²⁷² On se dijeli dalje na estetske, evokativne i didaktičke izložbe. Estetskim izložbama se tako želi iskazati estetska vrijednost samih predmeta, ali i njihove prezentacije. Evokativne izložbe nastoje inscenirati kazališnu scenu integriranjem određenog perioda, zemlje, ugođaja ili stila vremena kako bi predmet uklonjen iz svog okoliša pokazao svoju muzealnost u

²⁶⁵ Maroević, I. (1993). Nav. djelo.

²⁶⁶ Isto.

²⁶⁷ Isto.

²⁶⁸ Mensch, P. van. Obilježja izložbi. // *Informatica museologica* 34, 3-4(2003), str. 6-12. URL: <https://hrcak.srce.hr/140413>. (19.08.2022.)

²⁶⁹ Mensch, P. van. *Towards a methodology of museology* (rukopis) : doktorska disertacija. Zagreb, 1992. Str. 214. Prema Maroević, I. (1993). Nav. djelo. Str. 238.

²⁷⁰ Isto.

²⁷¹ Rohmeder, J. *Methoden und Medien der Museumsarbeit*. Köln, 1977. Prema Mensch, P. van. (2003). Nav. djelo.

²⁷² Roth, M. *Scenographie : zur Entstehung von neuen Bildwelten im Themenpark der Expo 2000*. // *Museumskunde* I, 66(2001), str. 25-32. Prema Mensch, P. van. (2003). Nav. djelo.

umjetnom okolišu.²⁷³ Didaktička izložba ima za cilj prvenstveno poučiti uvrštavanjem didaktičkih pomagala odn. specifičnih modela učenja.²⁷⁴

Treći kriterij po Menschu, **tehnika**, najviše će utjecati na predmetne međuodnose, a može se promatrati kroz statične i dinamične izložbe. Statične izložbe su stabilne i nepromjenjive te koriste izvornu muzejsku građu. Dinamične izložbe se temelje na sudioništvu posjetitelja te potiču interakciju između posjetitelja i izložaka te mogu uključivati povremene, tematske i pokretne izložbe od navedenih tipova.²⁷⁵

Dvije navedene tipologije izlaganja ukazuju na kompleksnost ove najučestalije metode muzejske komunikacije te raznovrsnost elemenata kojima se može poslužiti u klasifikaciji. Stoga je jasno da je riječ o području koje je potrebno i dalje razvijati. Kod postavljanja izložbi, ne nužno samo u muzeju, potrebno je dakle razmotriti koja će tipologija biti najprikladnija s obzirom na vrstu građe i prilagođenosti posjetiteljima, a vodeći se za dotadašnjim primjerima iz prakse i iskustvom.

²⁷³ Maroević, I. (1993). Nav. djelo.

²⁷⁴ Gluzinski, W. Möglichkeiten und Grenzen der musealen visuellen Information. // *Muzeologicke sesity*, 8(1981), str. 27-45. Verhaar, J.; Meeter, H. Project model exhibition. Leiden, 1988. Prema Mensch, P. van. (2003). Nav. djelo.

²⁷⁵ Maroević, I. (1993). Nav. djelo.

9. Izložba o transrodnim osobama

U završnom dijelu ovog diplomskog rada želi se predstaviti koncept izložbe o transrodnim osobama koja predstavlja jedan od ključnih segmenata rada. Izložba je zamišljena po uzoru na *Museum of Transology* osnovanom 2017. god. u Ujedinjenom Kraljevstvu²⁷⁶, a koja je dostupna za pregled putem platforme Google Arts & Culture.²⁷⁷ Pojam transologija se koristi kako bi se opisao postupak prikupljanja i bavljenja trans narativima i predmetima.²⁷⁸

Riječ je o zbirci kojom se želi omogućiti da transrodne, interspolne i nebinarne osobe predstavljaju same sebe pomoću predmeta koji su im značajni, a označeni su rukom pisanim etiketama koje sadrže kratak opis i značaj predmeta za tu osobu. Dok je prethodno bila privremeno smještena u *Brighton Museum and Art Gallery* te *London College of Fashion*, sada se nalazi u Institutu Bishopsgate u Londonu kao arhivska zbirka.²⁷⁹ Predmete su donirale trans osobe, a sama je zbirka heterogena, pa se u njoj nalaze, primjerice, odjeća, lijekovi, kozmetika itd.²⁸⁰ Po posljednjim podacima, zbirka broji 213 datoteka, 280 artefakata, 155 etiketa te 435 datoteka u .jpg formatu.²⁸¹

Premda je do danas ostvaren velik napredak u borbi za prava LGBTQI+ osoba i u zakonodavnoj sferi, ali i po pitanju društvene percepcije, pripadnici ove zajednice još su uvijek nerijetko metom nasilja i diskriminacije. Muzeji kao kulturno-umjetničke, ali i kao ustanove kojima je, bez obzira na vrstu, poslanje i slično, cilj educirati, prihvatiti i potaknuti dijalog sa svim skupinama društva, naročito onim marginaliziranim, kao što migranti, invalidi, beskućnici, ali i LGBTQI zajednica i dr., dužna je zastupati prava ovih skupina uključivanjem istih u svoje programe i zbirke. Primjer za to može se pronaći u rezultatima istraživanja iz 2021. god. o političkoj pismenosti učenika/ca završnih razreda srednjih škola u Republici Hrvatskoj koje pokazuje da njih 33,9 % smatra homoseksualnost bolešću, a njih gotovo 50% ne odobrava njihovo pokazivanje seksualnosti u

²⁷⁶ Bosold, B.; Scott, E-J.; Chantraine, R. Queer tactics, handwritten stories : disrupting the field of museum practices. // *Museum International* 72, 3-4(2020), str. 212-225. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13500775.2020.1873525>. (03.07.2022.)

²⁷⁷ Museum of transology. Google Arts & Culture. URL: <https://artsandculture.google.com/story/museum-of-transology-london-college-of-fashion/JQVh2JzZUfiSKQ?hl=en>. (27.08.2022.)

²⁷⁸ Proctor, C. Collecting clothes worn by trans people and the curatorial ramifications. // *Fashion theory* 22, 4-5(2018), str. 523-530. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1362704X.2018.1425524>. (03.07.2022.)

²⁷⁹ Krasny, E.; Perry, L. Unsettling gender, sexuality, and race : 'crossing' the collecting, classifying, and spectacularising mechanisms of the museum. // *Museum International* 72, 1-2(2020), str. 130-139. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13500775.2020.1806595>. (03.07.2022.)

²⁸⁰ Isto.

²⁸¹ About. Museum of transology. URL: <https://www.museumoftransology.com/about>. (10.07.2022.)

javnoj sferi.²⁸² U istraživanju je sudjelovalo 1122 učenika.²⁸³ Rezultati su ovog istraživanja naročito zabrinjavajući, budući da je riječ o mladim osobama koje su tada bile već na pragu punoljetnosti, čime postaju punopravni građani s glasačkim i drugim pravima.

U ovom kontekstu se naročito ističu transrodne osobe koje su središnja tema ovog rada jer su, i kada se i govori o LGBTIQ zajednici, podzastupljene i pogrešno shvaćene, tim više što se ovdje koriste termini koji su široj javnosti uglavnom nepoznati.²⁸⁴

Kao što je već prikazano, i u Hrvatskoj se u ovom desetljeću počelo baviti LGBT pravima i u sklopu muzejske struke u formi konferencija i radionica, s ciljem aktivnijeg integriranja pripadnika zajednice u rad muzeja i srodnih ustanova. Ova je izložba stoga osmišljena kako bi se pokazalo da je potrebno sustavno djelovati na zalaganju za prava LGBTQI+ osoba općenito, pri čemu je ovdje naglasak stavljen na transrodne osobe.

9.1. Konceptija izložbe o transrodnim osobama

Izložba je zamišljena tako da se temelji na osobnim predmetima u vlasništvu osoba koje se identificiraju kao transrodne, a koji posjeduju određen značaj za njih same te će ovom prigodom biti u posudbi za vrijeme trajanja izložbe te prikupljene u suradnji s udrugama koje se bave zastupanjem prava transrodnih osoba, odnosno cjelokupne zajednice seksualnih i rodni manjina. Time se ostvaruje participativnost, tj. sudjelovanje zajednice kroz uspostavu suradnje i dijaloga. Pritom će se predmeti prikupljati primarno s područja grada Zagreba kao najvećeg grada. Količina predmeta će ovisiti o zainteresiranosti za doniranjem predmeta te će biti ujedno ograničena veličinom izložbenog prostora.

Ne može se reći da ideje za izložbu pristižu nekim objektivnim, standardiziranim putem, već su često potaknute nekim osobnim iskustvom ili dilemom. Također, inspiracija može proizaći iz neke druge posjećene izložbe ili nečim što je pročitano u časopisu primjerice, prilikom obavljanja

²⁸² Baketa, N.; Bovan, K.; Matić Bojić, J. Istraživanje političke pismenosti učenika završnih razreda srednjih škola u Republici Hrvatskoj : istraživački izvještaj za 2021. godinu. 2021. URL: <http://idiprints.knjznicia.idi.hr/994/1/Istra%C5%BEivanje%20politi%C4%8Dke%20pismenosti%20u%C4%8Denika%20zavr%C5%A1nih%20razreda%20srednjih%20%C5%A1kola%20u%20Republici%20Hrvatskoj.pdf>. (03.09.2022.)

²⁸³ Isto.

²⁸⁴ Time se misli na često nerazumijevanje i poistovjećivanje pojmova roda i spola. Spol, rod i rodni identitet. Zagreb Pride. URL: <https://www.zagreb-pride.net/hr/sto-je-rodni-identitet-zasto-je-vazna-zakonska-regulacija/>. (01.09.2022.)

svakodnevnih aktivnosti i sl. Na koji god način ona nastala, međutim, u konačnici mora biti motivirana željom da se služi zajednici, odn. mora predstaviti neku temu koja je od značaja za njezinu (muzejsku) zajednicu.²⁸⁵ Motivaciju za izložbu leži u želji da se educira širu javnost o problemima s kojima se transrodne osobe susreću u svakodnevnom životu poradi svog rodnog identiteta te produbi osobno znanje o ovoj tematici, a povod je bio razgovor s bliskom trans osobom koja se suočila s diskriminacijom prilikom pokazivanja svog rodnog izričaja. Također, potreba za ovakvom izložbom je dobro izražena u katalogu izložbe *Uđite u naša četiri zida*: „Homofobija, negativni stavovi prema LGBTIQ+ osobama, osude,(...), temelje se najvećim dijelom na stereotipima neinformiranosti i nedostatku otvorenog socijalnog kontakta s queer osobama“²⁸⁶, što se ovom izložbom isto želi promijeniti. Predmeti su „prave stvari“²⁸⁷, čime se misli da u diskursu izložbe prenose njezin smisao i poruku tako da dopru do posjetitelja i izazovu u njemu emocionalnu reakciju. Zaključak je stoga da je stavljanje fokusa na predmete, uz korištenje muzeografskih pomagala kao medija za prenošenje te poruke adekvatna metoda za predstavljanje ove teme.

Izložba će se održati u Galeriji Cloverfield u Zagrebu (Slika 3.) u suradnji s Damirom Kanaetom, vlasnikom i voditeljem Galerije. Premda je riječ o manjem prostoru te će se izložbom obuhvatiti tek malen segment ovih identiteta i priča, ipak se smatra da može poslužiti kao poticaj za daljnje inicijative bavljenja problematikom u nekom drugom diskursu, prostoru i sl. Tipologija izlaganja će podrazumijevati da je ovo kategorija povremene izložbe. Ona se smatra u ovom slučaju najboljom opcijom jer, iako traje u prosjeku od između nekoliko tjedana ili mjeseci pa do oko godinu dana, ovaj tip izložbe može zaokružiti neku temu donoseći nove spoznaje, potaknuti interes za posjet muzeju kod posjetitelja koji inače nisu imali naviku posjećivanja²⁸⁸ te može potaknuti neka provokativna pitanja i rasprave koja mogu ostati otvorena po završetku postava nudeći drugačiju interpretaciju tematike od dosadašnjih.²⁸⁹ Također je prednost pri odabiru ovog prostora

²⁸⁵ Dean, D. Nav. djelo.

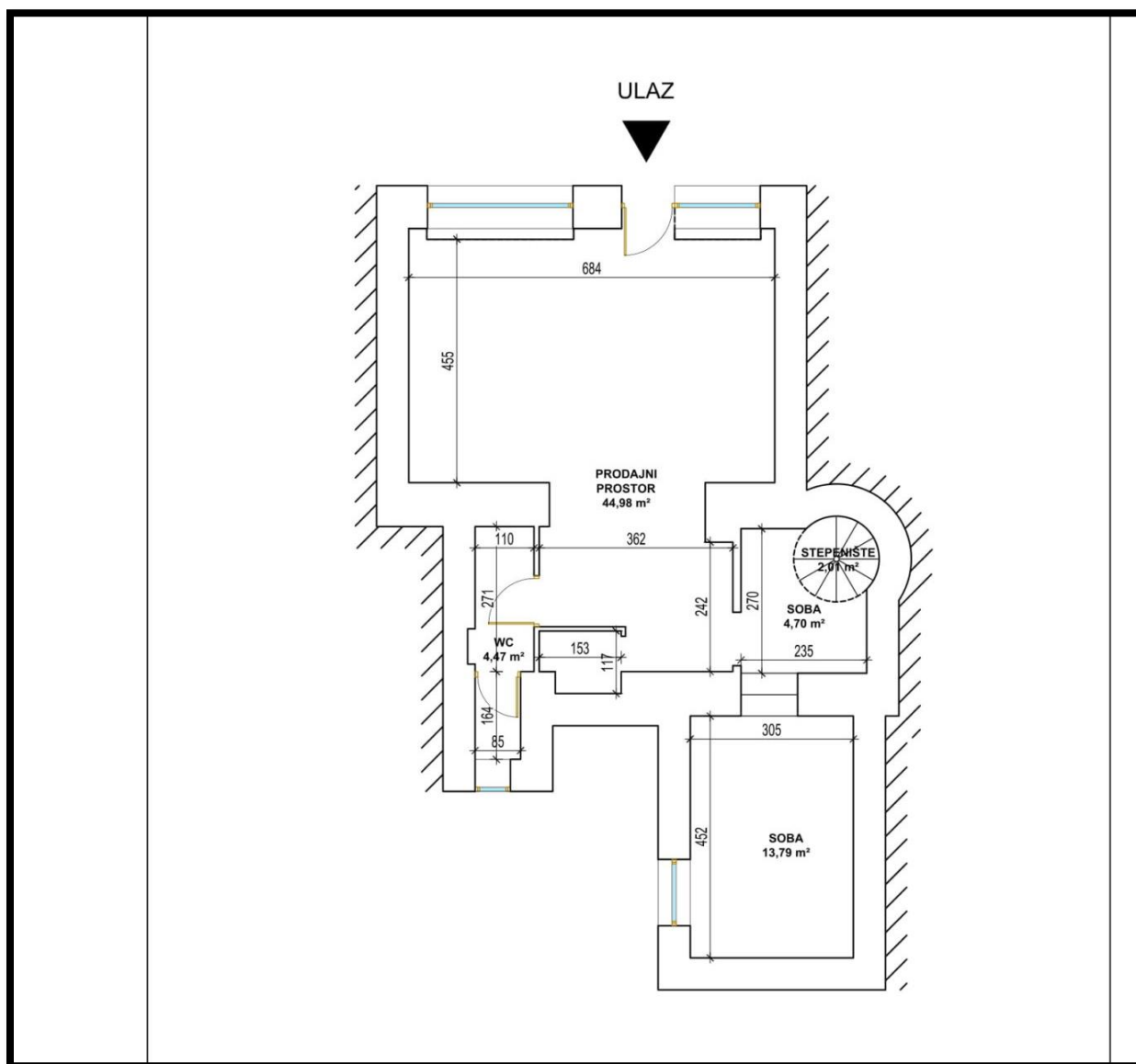
²⁸⁶ Bosnar Salihagić, Ž.; Vouk Nikolić, M.; Tkalec, Š. *Uđite u naša četiri zida : povodom 20 godina Povorke ponosa u Hrvatskoj* : katalog izložbe. Zagreb : Tiflološki muzej, 2022. Str. 6.

²⁸⁷ Gob, A.; Drouguet, N. Nav. djelo Str. 115.

²⁸⁸ Isto.

²⁸⁹ Maroević, I. *Izložba kao oblik muzejske komunikacije*. // *Osječki zbornik* 21, xx(1994), str. 287-298. URL: <https://hrcak.srce.hr/237136>. (03.09.2022.)

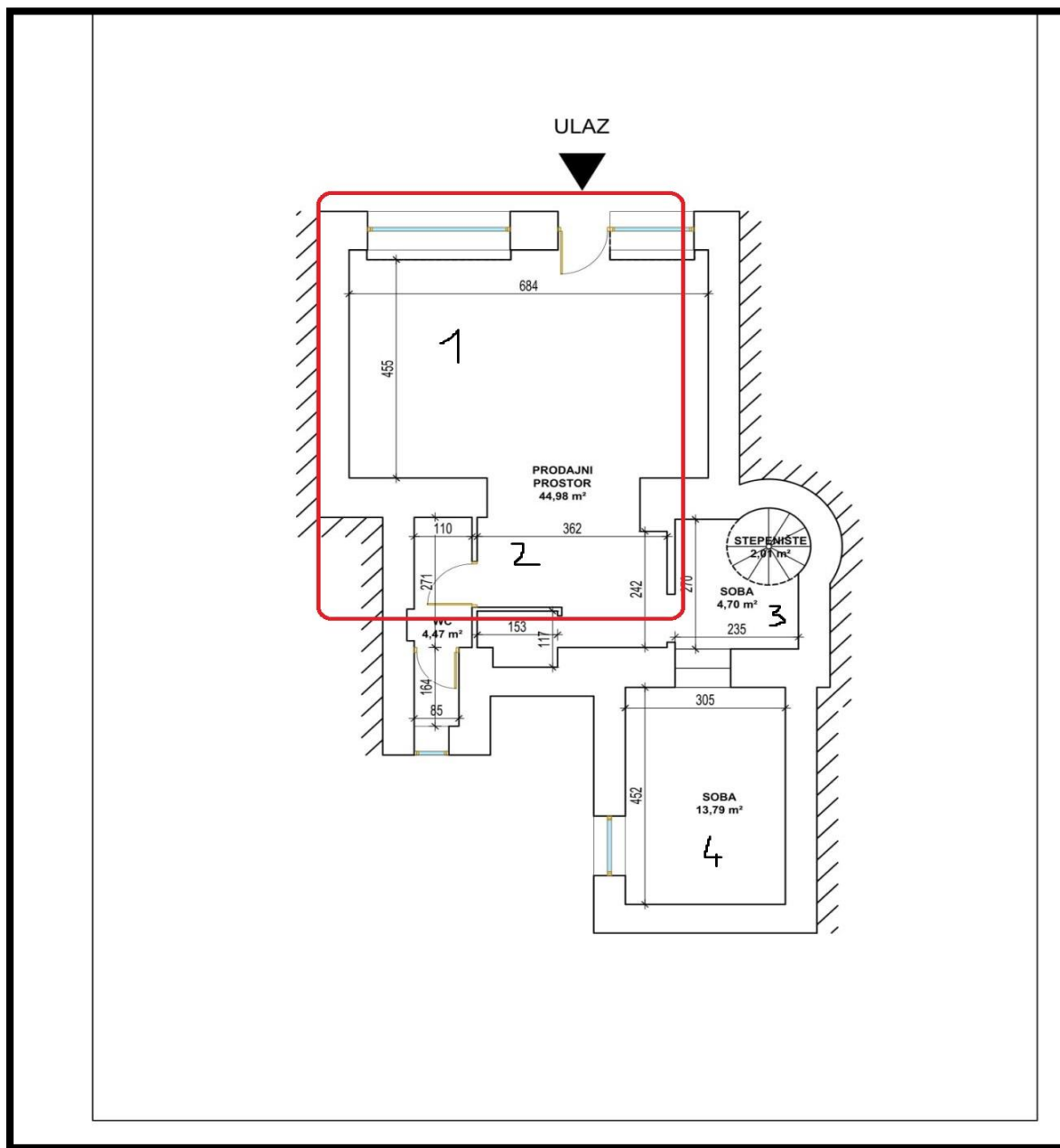
u izlozima kroz koje se može vidjeti dio postava i izvan radnog vremena što može imati učinak privlačenja i poticanja slučajnih prolaznika na posjet.

Slika 3. Tlocrt izložbenog prostora Cloverfield, Pod zidom 12 (izvor: mrežna stranica Državnih nekretnina)²⁹⁰

²⁹⁰ Zagreb – Pod zidom 12 (PP1853). // Natječaj za zakup poslovnih prostora 2/21 Državne nekretnine. 02. srpnja 2021. URL: <https://hr-nekretnine.hr/natjecaji/natjecaj-za-zakup-poslovnih-prostora-2-21/>. (05.09.2022.).

Slika 3. prikazuje prostor kako je prije izgledao. Neke su manje izmjene provedene što će se sada prikazati uz prijedlog rasporeda postava u prostoru (Slika 4.).

Slika 4. Predloženi prikaz postava u prostoru

Na Slici 4. može se vidjeti da prostorije obilježene brojevima 1 i 2 označavaju prostor namijenjen izložbi. Razlika je, u usporedbi s tlocrtom, što je napravljena pregrada između tih dviju prostorija

te je sada prednji dio prostora podijeljen u dva dijela. Prostorija br. 3 je u međuvremenu pregrađena u potpunosti, dok je prostorija broj 4 prenamijenjena u uredski prostor za djelatnike. Vidljivo je da se galerijski prostor po Lehbruckovoj tipologiji uzoraka kruženja može opisati kao blok, čime je posjetiteljima u potpunosti prepušten smjer kretanja kroz izložbu. U prvoj prostoriji je tako zamišljeno da na pregradi prekoputa ulaza u Galeriju bude postavljena uvodna legenda s osnovnim informacijama o izložbi, kao što su naziv izložbe, povod za postavljanje izložbe te kratak pregled sadržaja dviju prostorija od kojih se izložba sastoji. Desno od ulaza na zidu će biti postavljena legenda s osnovnom LGBTQI+ terminologijom, primjerice objašnjenja pojmova roda i spola, gej, homoseksualnost, queer, transrodnost, cisrodnost i dr., kako bi posjetitelji mogli pratiti izraze korištene u postavu. Ispod te legende kao i na suprotnom zidu nalazit će se postolja s predmetima koje su donirale transrodne osobe, a koji su od specifičnog značaja za njih same. To će uključivati primjerice odjevne predmete, kozmetički pribor, ambalažu hormonskih tableta i sve ostalo što će se smatrati prikladnim za uvrštavanje u postav. Svaki od predmeta će biti popraćen i legendom s osnovnim informacijama o predmetu, a to znači do nekoliko riječi o vrsti predmeta, ime vlasnika (ako će ta osoba pristati) te značaju koji on ima za svog vlasnika, a sastojat će se okvirno od 1-3 rečenica. Postolja su odabrana umjesto vitrina kako se ne bi stvarao osjećaj alijenacije između posjetitelja i predmeta (vlasnika), već se želi uspostaviti veza, čak i poistovjećivanje s predmetom i shvaćanje njegovog dubljeg značenja i poruke. U drugoj prostoriji će se nalaziti multimedija u obliku videa koji će biti projicirani na zidu, a kako bi se razbila statičnost samog postava. Videi će prikazivati montažu isječaka iz filmova, primarno dokumentarni, značajnih za zajednicu te će biti popraćeni legendama s nazivom filma, autorom/ima, godinom nastanka i trajanjem. Popratni materijali za posjetitelje će podrazumijevati deplijane koji će se moći slobodno uzeti, a u njima će biti navedene osnovne informacije o izložbi: naziv izložbe, autor, lokacija, vrijeme održavanja, i radno vrijeme u kojem će se moći razgledati. Dodatne informacije će uključivati pregled LGBTQI+ terminologije, fotografije postava uz opis svakog predmeta, osnovni podaci o projiciranim filmovima te prijedlog filmova, literature i sl. za one koji žele znati više. Pored ulaza će biti postavljene edukativne knjige, brošure i leci vezani uz zaštitu prava transrodnih osoba, udruge koje se bave zastupanjem trans osoba i drugi relevantni sadržaji koji će se moći prolistati u prostoru.

Otvorenje izložbe planirano je za 31. ožujka 2023. god. kada se obilježava Međunarodni dan vidljivosti transrodnih osoba.

10. Zaključak

Pripadnici LGBTIQ+ zajednice su oduvijek bili dijelom društva djelujući i prisustvujući u svim segmentima javnog života. Međutim, zbog dominantno heteronormativnog društvenog uređenja, morali su skrivati svoje rodne i seksualne identitete jer bi u protivnom, u takoreći blažim slučajevima, gubili posao i financijsku sigurnost, a time i sredstva potrebna za egzistenciju, ili bi u težim slučajevima bili žrtvama nasilja pa čak i izgubili život. LGBTIQ pojedinci su samo jedna od manjina protiv kojih su kroz povijest sve do danas vršeni različiti oblici opresije i diskriminacije. Muzeji, kao ustanove čija je uloga prikupljanje, obrada, educiranje te izlaganje građe o svim skupinama i segmentima društva, imaju isto tako zadatak omogućiti pristup toj građi svim posjetiteljima, bez obzira na rod, spol, vjeru, rasu ili neku drugu pripadnost. U tom je smislu nužno osvijestiti potrebu društvenog uključivanja zajednice, naročito pripadnike manjina, kao i one ugrožene i marginalizirane osobe i skupine u muzejske institucije uključivanjem i zastupanjem istih u formi izložbi, zbirka, inicijativama za edukaciju i sl. Jedino se tako može nastojati ostvariti jednakost i društvena pravda te omogućiti da muzeji, kao i druge kulturne ustanove postanu mjesta bez predrasuda, namijenjena služenju i potpomaganju zajednice kroz ostvarivanje dijaloga i poštovanja. Zaključno je predstavljena koncepcija izložbe koja će se baviti predstavljanjem transrodnih osoba korištenjem njihovih osobnih, svakodnevnih predmeta. Ti će predmeti djelovati kao mediji u svrhu educiranja o zajednici te suzbijanja stereotipa i diskriminacije s kojom se transrodne osobe susreću izražavajući svoj rodni identitet, pri čemu se korištenjem autentičnih predmeta služi kako bi se prenijela poruka izložbe i posjetitelja osvijestilo o kompleksnosti rodnih i spolnih identiteta te važnosti slobodnog izražavanja istih.

Literatura

1. 25% građana presudilo što je brak: Istra i Rijeka jedine u Hrvatskoj glasovale protiv. Jutarnji list. 2013. URL: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/25-gradana-presudilo-sto-je-brak-istra-i-rijeka-jedine-u-hrvatskoj-glasovale-protiv-924269>. (27.07.2020.).
2. About. Museum of transology. URL: <https://www.museumoftransology.com/about>. (10.07.2022.).
3. Aldrich, R. Gej i lezbijska povijest. // Povijest gej i lezbijskog života i kulture / uredio Robert Aldrich. Zagreb : Sandorf ; Beograd : Red Box, 2011. Str. 7.
4. Aleksandar Crnogorac : Trans Balkan. Kulturno-informativni centar. URL: <https://www.kic.hr/program/galerija-na-katu/aleksandar-crnogorac-trans-balkan/>. (10.07.2022.).
5. Allee, K. M. World Professional Association for Transgender Health.F Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/topic/World-Professional-Association-for-Transgender-Health> (25.07.2020.).
6. Baketa, N.; Bovan, K.; Matic Bojić, J. Istraživanje političke pismenosti učenika završnih razreda srednjih škola u Republici Hrvatskoj : istraživački izvještaj za 2021. godinu. 2021. URL: <http://idiprints.knjiznica.idi.hr/994/1/Istra%C5%BEivanje%20politi%C4%8Dke%20pismenosti%20u%C4%8Denika%20zavr%C5%A1nih%20razreda%20srednjih%20%C5%A1kola%20u%20Republici%20Hrvatskoj.pdf>. (03.09.2022.)
7. Belcher, M. Exhibitions in museums. Leicester : Leicester University Press ; Washington, D.C. : Smithsonian Institution Press, 1991. Internet archive. URL: <https://archive.org/details/exhibitionsinmus00belc/mode/1up>. (28.08.2022.)
8. Bennett, J. M. “Lesbian-like and the social history of lesbianism“ // Journal of the History of Sexuality (2000). URL: <https://www.jstor.org/stable/3704629>. (20.10.2020.).
9. Biopolitika. Struna, Hrvatsko strukovno nazivlje. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. 2011. URL: <http://struna.ihj.hr/naziv/biopolitika/25148/>. (18.05.2021.).
10. Bosnar Salihagić, Ž. Udite u naša četiri zida. Tiflološki muzej. 2022. URL: <https://www.tifloloskimuzej.hr/hr/izlozbe/udite-u-nasa-cetiri-zida.126.html>. (04.09.2022.).

11. Bosnar Salihagić, Ž.; Vouk Nikolić, M.; Tkalec, Š. Uđite u naša četiri zida : povodom 20 godina Povorke ponosa u Hrvatskoj : katalog izložbe. Zagreb : Tiflološki muzej, 2022.
12. Bosold, B.; Scott, E-J.; Chantraine, R. Queer tactics, handwritten stories : disrupting the field of museum practices. // Museum International 72, 3-4(2020), str. 212-225. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13500775.2020.1873525>. (03.07.2022.)
13. Britannica, The Editors of Encyclopaedia. Stonewall riots. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/event/Stonewall-riots>. (18.05.2022.)
14. Broun, M. Vrijeme je za TRANSformiranje stvarnosti. vizkultura 17. prosinca 2016.. URL: <https://vizkultura.hr/vrijeme-je-za-transformiranje-stvarnosti/>. (09.07.2022.)
15. Brstilo, I.; Jelavić, Ž. Kultura kao prostor mogućnosti: muzej kao čimbenik društvene integracije. // Etnološka istraživanja 15(2010), str. 145-160. URL: <https://hrcak.srce.hr/clanak/93489>. (09.07.2022.)
16. Bryant, K. Gender dysphoria. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/science/gender-dysphoria> (26.07.2020.)
17. CROL. Povijesni dan za hrvatsku LGBTIQ zajednicu : od danas moguće i posvajanje djece! CroL.hr : LGBT news portal. 26. svibanj 2022. URL: <https://www.crol.hr/index.php/vijesti/145-izdvojeno/10432-povijesni-dan-za-hrvatsku-lgbtqi-zajednicu-od-danas-moguće-i-posvajanje-djece?rCH=2>. (05.07.2022.)
18. CROL. Zagreb Pride 2010. : program i novi vizuali!! CroL.hr : LGBT news portal. 01. lipanj 2010. URL: <https://www.crol.hr/index.php/politika-aktivizam/3634-zagreb-pride-2010-program-i-novi-vizuali?rCH=2>. (05.07.2022.)
19. Čemažar, S.A.; Mikulin, T. Europeizacija kao (ne)prijateljica : razvoj LGBT pokreta u Hrvatskoj. // Mali Levijatan. 4,1(2017), str. 29-58. URL: <https://hrcak.srce.hr/187009>. (30.06.2022.)
20. Dean, D. Museum exhibition : theory and practice. London ; New York : Routledge, 1996.
21. Dexter Lord, G.; Piacente, M. Chapter 1 : Introduction : the exhibition planning process. // Manual of museum exhibitions / uredili Barry Lord, Maria Piacente. Lanham ; Boulder ; New York ; Toronto ; Plymouth : Rowman and Littlefield, 2014. URL: https://books.google.hr/books?id=HohUAwAAQBAJ&pg=PA1&hl=hr&source=gb_s_toc_r&cad=2#v=onepage&q&f=false. (25.09.2022.)

22. D'Emilio, J. The World Turned: Essays on Gay History, Politics, and Culture. Google books. 2002. Str. URL: <https://books.google.hr/books?id=dSduC56ngfAC&lpg=PA78&dq=Cycles%20of%20change%2C%20questions%20of%20strategy%3A%20The%20gay%20and%20lesbian%20movement%20after%20fifty%20years%20d'emilio&hl=hr&pg=PA86#v=onepage&q=Cycles%20of%20change,%20questions%20of%20strategy:%20The%20gay%20and%20lesbian%20movement%20after%20fifty%20years%20d'emilio&f=false>. (15.06.2022.). Str. 86.
23. Dva LGBT koraka bliže jednakosti. Pravna klinika Pravnog fakulteta u Zagrebu. 2014. URL: <https://klinika.pravo.hr/blog/diskriminacija-i-manjinska-prava>. (07.04.2022.).
24. Đurin, S. O politici seksualnosti u Hrvatskoj devedesetih, o diskursima koji su je oblikovali i o njezinim simptomima danas. // Narodna umjetnost. 49,2(2012). URL: <https://hrcak.srce.hr/93659>. (03.07.2022.).
25. Đurin, S. Queer aktivizam i transformacija grada : kako se LGBTIQ zajednica bori za svoje prostore u gradu Zagrebu. // Narodna umjetnost. 55,2(2018). URL: <https://hrcak.srce.hr/213375>. (04.07.2022.).
26. Etno Queer. Etnografski muzej Zagreb. 25. veljače 2022. URL: <https://emz.hr/dogadjanja/etno-queer/>. (10.07.2022.).
27. Filipović, A. YugoQueer : Technologies of Spatialization, Temporalization and Universalization in Discursive Formation of Sexuality from the Late 19th Century until Today // AM Journal of Art and Media Studies. (2017), 13. URL: <http://fmkjournals.fmk.edu.rs/index.php/AM/article/view/183>. (24.03.2021.).
28. Gob, A.; Drouguet, N. Muzeologija : povijest, razvitak, izazovi današnjice. Zagreb : Izdanja Antibarbarus, 2007.
29. Gowing, L. Lezbijke i njima slične u ranonovovjekovnoj Europi, 1500.-1800. // Povijest gej i lezbijskog života i kulture / uredio Robert Aldrich. Zagreb : Sandorf ; Beograd : Red Box, 2011. Str. 125.
30. Herstory. Vox Feminae. URL: <https://voxfeminae.net/herstory/sve-godine/izlozba/#herstory>. (10.07.2022.).
31. HINA. 21. Povorka ponosa : dva desetljeća borbe za društvo jednakosti i prihvaćanja. Glas Istre. 04. lipanj 2022. URL: <https://www.glasistre.hr/hrvatska/21-povorka-ponosa-dva-desetljeca-borbe-za-drustvo-jednakosti-i-prihvaccanja-800410>. (04.07.2022.).

32. HINA. Povijesna odluka u Saboru : istospolni će parovi od rujna imati ista prava kao i bračni partneri. 15. srpanj 2014. URL: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/povijesna-odluka-u-saboru-istospolni-ce-parovi-od-rujna-imati-ista-prava-kao-i-bracni-partneri-677641>. (05.07.2022.).
33. ICOM Kyoto – konferencija završila bez nove definicije muzeja. // Muzejski dokumentacijski centar. Vijesti iz svijeta muzeja - elektronički dvotjednik : newsletter (10.09.2019), 97. URL: <https://mdc.hr/hr/mdc/publikacije/newsletter/newsletter-10-9-2019/>. (08.07.2022.).
34. Interspolnost. Trans Aid. URL: <http://transaid.hr/category/interspolnost/> (25.07.2020.).
35. Interspolnost. Zagreb Pride. 2018. URL: <https://www.zagreb-pride.net/hr/interspolnost/> (24.07.2020.).
36. Jokić-Begić, N., i sur. Transseksualnost: život u krivom tijelu? // Liječnički vjesnik. (2008), 130. URL: https://www.researchgate.net/publication/23638186_Transsexuality_Living_in_a_wrong_body. (27.07.2020.).
37. Kajtezović, A., i sur. Preporuke za unapređenje prava trans, inter i rodno varijantnih osoba. Trans Aid. 2017. URL: <http://transaid.hr/wp-content/uploads/2018/04/Preporuke-za-unapre%C4%91enje-prava-trans-inter-i-rodno-varijantnih-osoba.pdf> (24.07.2020.).
38. Karol Radziszewski u MSU: rezidencijalni boravak u sklopu programa „Performing the museum“. Zihher. URL: <https://www.zihher.hr/rezidencijalni-boravak-karola-radziszewskog-u-msu-u-sklopu-programa-performing-the-museum/>. (06.07.2022.).
39. Kondor-Langer, M. Zaštita prava LGBT osoba : zakonodavstvo i policija // Kriminologija & socijalna integracija : časopis za kriminologiju, penologiju i poremećaje u ponašanju. (2015), 23. Str. 287. URL: <https://hrcak.srce.hr/162568>. (26.01.2021.).
40. Krasny, E.; Perry, L. Unsettling gender, sexuality, and race : 'crossing' the collecting, classifying, and spectacularising mechanisms of the museum. // Museum International 72, 1-2(2020), str. 130-139. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13500775.2020.1806595>. (03.07.2022.).
41. Kultura različitosti: Podzastupljene i ranjive skupine u kulturnom prostoru za vrijeme i nakon pandemije. Tiflološki muzej. 2022. URL:

- <https://www.tiflo.skimuzej.hr/hr/dogadanja/najave/kultura-razlicitosti-podzastupljene-i-ranjive-skupine-u-kulturnom-prostoru,149.html>. (21.08.2022.)
42. Leitch, C., i sur. LGBTQ Welcoming Guidelines for Museums: developing a resource for the museum field. // *Museums & Social Issues* 11, 2(2016), str. 138-146. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/15596893.2016.1217460>. (10.07.2022.).
43. Levy, M. Gay rights movement. *Britannica*. 2022. URL: <https://www.britannica.com/topic/gay-rights-movement>. (17.06.2022.).
44. Levy, M. Gay rights movement. *Encyclopedia Britannica*. URL: <https://www.britannica.com/topic/gay-rights-movement#ref281889>. (05.11.2020.).
45. LGBTQ terminology. *Victoria and Albert Museum*. 2020. URL: <https://vanda-production-assets.s3.amazonaws.com/2017/01/26/11/55/20/6673a913-a8dd-4b04-a649-6026f5f2f440/LGBTQ%20terminology.pdf/>. (27.07.2020.).
46. LGBTQ Welcoming Guidelines for Museums. *American Alliance of Museums*. 2016. URL: https://www.aam-us.org/wp-content/uploads/2017/11/lgbtq_welcome_guide.pdf. (10.07.2022.).
47. LGBTQ+ Resources for Museums Professionals. *Western Museums Association*. URL: <https://westmuse.org/articles/lgbtq-resources-museums-professionals>. (10.07.2022.).
48. Lord, B. The purpose of museum exhibitions : Museum exhibitions as the communication of meaning. // *The manual of museum exhibitions / uredili Barry Lord, Gail Dexter Lord*. Walnut Creek ; Lanham ; New York ; Oxford : Altamira press : a division of Rowman and Littlefield, inc., 2001. URL: https://books.google.hr/books?id=dTKb1kk88McC&printsec=frontcover&dq=Manual+of+Museum+Exhibitions&hl=hr&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=Manual%20of%20Museum%20Exhibitions&f=false. (25.09.2022.).
49. Marjanić. S. Transrodnost (i transvrsizam) i kao utopijska projekcija // *Filozofska istraživanja*. Mrežno izdanje. (2005), 25. URL: https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=3975. (26.07.2020.).
50. Maroević, I. Izložba kao oblik muzejske komunikacije. // *Osječki zbornik* 21, xx(1994), str. 287-298. URL: <https://hrcak.srce.hr/237136>. (18.08.2022.).
51. Maroević, I. Muzejska izložba : muzeološki izazov. // *Informatica museologica* 34, 3-4(2003), str. 13-18. URL: <https://hrcak.srce.hr/140414>. (03.07.2022.).

52. Maroević, I. Uvod u muzeologiju. Zagreb : Zavod za informacijske studije, 1993.
53. Marušić, A. 25 godina lezbijskog pokreta : od Lila inicijative i ratnih godina do anarhističkih dana Kontre. CroL.hr : LGBT news portal. 27. studeni 2014. URL: <https://www.crol.hr/index.php/politika-aktivizam/6268-25-godina-lezbijskog-pokreta-od-lila-inicijative-i-ratnih-godina-do-anarhistickih-dana-kontre?rCH=2>. (02.07.2022.).
54. Maštrović, K. Obzor Večenjeg lista. 2008. Prema Radio Gornji grad : regionalni časopis za književnost, kulturu i društvena pitanja u prijelomu epohe. Gay povijest Hrvata. 08. srpnja 2013. URL: <https://radiogornjigrad.wordpress.com/2013/07/08/gay-povijest-hrvata/>. (02.07.2022.).
55. Mensch, P. van. Obilježja izložbi. // Informatica museologica 34, 3-4(2003), str. 6-12. URL: <https://hrcak.srce.hr/140413>. (19.08.2022.)
56. Miletić, J. Povijesni razlozi terminoloških promjena u novom hrvatskom kaznenom zakonodavstvu // Croatica et Slavica Iadertina. (2005), 1. URL: <https://hrcak.srce.hr/17041>. (26.01.2021.).
57. Mission and vision. World Professional Association for Transgender Health. URL: <https://www.wpath.org/about/mission-and-vision> (25.07.2020.).
58. Morris, B.J. History of Lesbian, Gay, Bisexual and Transgender Social Movements. American Psychological Association. 2009. URL: <https://www.apa.org/pi/lgbt/resources/history>. (04.06.2022.).
59. Museum of transology. Google Arts & Culture. URL: <https://artsandculture.google.com/story/museum-of-transology-london-college-of-fashion/IQVh2JzZUfiSKQ?hl=en>. (27.08.2022.)
60. "Museums do not need to be neutral, they need to be independent". ICOM : international council of museums. 06.siječanj 2019. URL: <https://icom.museum/en/news/museums-do-not-need-to-be-neutral-they-need-to-be-independent/>. (08.07.2022.).
61. Ng, W.; Ware, S. M.; Greenberg, A. Activating Diversity and Inclusion: A blueprint for museum educators as allies and change makers. // Journal of museum education 42, 2(2017), str. 142-154. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/10598650.2017.1306664>. (09.07.2022.).
62. O udruzi. kolektIRV : za prava trans, interpolnih i rodno varijantnih osoba. URL: <https://kolektirv.hr/o-udruzi/>. (05.07.2022.).

63. Patrijarhat. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=47023>. (27.07.2020.).
64. Pogledajte fotografije prošlogodišnjih Zagreb Prideova. tportal.hr. 08. lipanj 2011. URL: <https://www.tportal.hr/kultura/clanak/pogledajte-fotografije-proslogodisnjih-zagreb-prideova-20110607>. (05.07.2022.).
65. Pojmovi. FemEd. URL: <https://www.femed.net/pojmovi> (25.07.2020.).
66. Poštić, J (ur.). Standardi skrbi za zdravlje transpolnih, transrodnih i rodno nenormativnih osoba. Ženska soba. 2012. URL: http://zenskasoba.hr/wp-content/uploads/2014/12/Standardi_skrbi_za_zdravlje%20transpolnih_transrodnih_i_rodno_nenormativnih_osoba.pdf (23.07.2020.).
67. Povijest Povorke ponosa u Zagrebu. Zagreb pride. URL: <https://zagreb-pride.net/povijest-povorke-ponosa-u-zagrebu/>. (04.07.2022.).
68. Proctor, C. Collecting clothes worn by trans people and the curatorial ramifications. // Fashion theory 22, 4-5(2018), str. 523-530. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1362704X.2018.1425524>. (03.07.2022.).
69. Prva izložba fotografija s istospolnih vjenčanja u Hrvatskoj. Vox Feminae. <https://voxfeminae.net/kalendar-dogadanja/najave/prva-izlozba-fotografija-s-istospolnih-vjencanja-u-hrvatskoj/>. (10.07.2022.).
70. Puff, H. Europski rani novi vijek, 1400.-1700. // Povijest gej i lezbijskog života i kulture / uredio Robert Aldrich. Zagreb : Sandorf ; Beograd : Red Box, 2011. Str. 89-90.
71. Put u prosTRANStvo: transrodnost, transeksualnost, rodna nenormativnost. Lezbijska organizacija Rijeka – LORI. 2012. URL: http://www.lori.hr/images/stories/download/Put_u_prosTRANStvo_2012.pdf (27.07.2020.).
72. Queer – Diversity is in our nature. Natural History Museum of Bern. URL: <https://www.nmbe.ch/en/exhibition-and-events/queer-diversity-our-nature>. (29.08.2022.).
73. Rizzo, D. Javne sfere i gej i lezbijske politike nakon Drugog svjetskog rata // Povijest gej i lezbijskog života i kulture / uredio Robert Aldrich. Zagreb : Sandorf ; Beograd : Red Box, 2011. Str. 202-203.
74. Rod. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=53130>. (20.11.2020.).

75. Sagasta, S. State of the art : lesbian movements in former Yugoslavia. // The European Journal of Women's Studies. 8,3(2001). URL: <https://library.fes.de/libalt/journals/swetsfulltext/12592951.pdf>. (03.07.2022.).
76. Sandell, R. Museums as agents of social inclusion. // Museum Management and Curatorship. 17,4(1998), str. 401-418. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09647779800401704?needAccess=true&journalCode=rmmc20>. (09.07.2022.).
77. Sibalis, M. Muška homoseksualnost u doba prosvjetiteljstva i revolucije, 1680.-1850. // Povijest gej i lezbijskog života i kulture / uredio Robert Aldrich. Zagreb : Sandorf ; Beograd : Red Box, 2011. Str. 103-104.
78. Spol, rod i rodni identitet. Zagreb Pride. URL: <https://www.zagreb-pride.net/hr/sto-je-rodni-identitet-zasto-je-vazna-zakonska-regulacija/>. (26.07.2020.).
79. Spol. Hrvatska enciklopedija. Mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2020. URL: <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=57482> (23.07.2020.).
80. Spol. Hrvatski jezični portal. Znanje. URL: <http://hjp.znanje.hr/index.php?show=search> (23.07.2020.).
81. Što je interspolnost? Trans Aid. URL: <http://transaid.hr/sto-je-interspolnost/> (25.07.2020.).
82. Što je životno partnerstvo?. Životno partnerstvo. URL: <https://www.zivotnpartnerstvo.com/hr/sto-je-zivotno-partnerstvo/>. (27.07.2020.).
83. Tamagne, F. Homoseksualno doba, 1870.do 1940. // Povijest gej i lezbijskog života i kulture / uredio Robert Aldrich. Zagreb : Sandorf ; Beograd : Red Box, 2011. Str. 168.
84. Terminologija. Zagreb Pride. URL: <https://www.zagreb-pride.net/hr/terminologija/> (26.07.2020.).
85. The British Museum & Queer Zagreb. Udruga Domino. 22. travanj 2022. URL: <https://thisisadominoproject.org/the-british-museum-queer-zagreb/>. (10.07.2022.).
86. Tica, M. Izložba u knjižnici : priručnik za predstavljanje baštine. Zagreb : Naklada Jurčić, 2017.
87. Trans*formacija Balkana : izložba o trans* identitetima. kolekTIRV. URL: <https://kolektirv.hr/transformacija-balkana-izlozba-u-kinu-europa/>. (06.07.2022.).

88. Trans. Merriam-Webster. Rječnik. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/trans> (26.07.2020.).
89. Transgender Inclusion. American Alliance of Museums. 2019. URL: <https://www.aamus.org/professional-networks/lgbtq-alliance/resources/>. (24.07.2022.)
90. Transseksualnost. Centar za kliničku psihologiju. 2009. URL: <http://www.klinicka-psihologija.hr/7.html> (26.07.2020.).
91. Usmena povijest homoseksualnosti u Hrvatskoj : dokumentiranje svjedočanstava o privatnom i javnom djelovanju seksualnih i rodni manjina - preteča LGBT pokreta u Hrvatskoj / uredili Zvonimir Dobrović, Gordan Bosanac. Zagreb : Domino, 2007. Str. 11.
92. Vučković Juroš, T. Socijalna isključenost seksualnih manjina u Hrvatskoj // Revija za socijalnu politiku. (2015), 22. URL: <https://hrcak.srce.hr/143520>. (27.01.2021.).
93. Vuletić, D. Devedesete godine - između autoritarnosti i liberalizma : gay i lezbijska povijest Hrvatske od 1990. do 2000. // Gordogan. 2,2-3(2004), str. 138-157.
94. Vuletić, D. Gay i lezbijska povijest Hrvatske : od Drugog svjetskog rata do 1990. // Gordogan. 1,1(2003), str. 106-123.
95. World Professional Association for Transgender Health (WPATH). Human Rights Campaign. URL: <https://www.hrc.org/resources/world-professional-association-for-transgender-health-wpath> (25.07.2020.).
96. Zagreb – Pod zidom 12 (PP1853). Državne nekretnine. 02. srpnja 2021. URL: <https://hr-nekretnine.hr/natjecaji/natjecaj-za-zakup-poslovnih-prostora-2-21/>. (05.09.2022.).
97. Zorica, L. Povijesni prikaz homoseksualnih osoba kao marginalizirane skupine // Essehist : časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti. (2016), 8. URL: <https://hrcak.srce.hr/190412>. (20.11.2020.).

Slikovni prilozi

Slika 1 Izložba Queer – raznolikost je u našoj prirodi u Bernu (izvor: mrežna stranica Prirodoslovnog muzeja u Bernu)

Slika 2. Tipologija uzoraka kruženja prema Lehbrucku (izvor: Belcher, M. Exhibitions in museums)

Slika 3. Tlocrt izložbenog prostora Cloverfield, Pod zidom 12 (izvor: mrežna stranica Državnih nekretnina)

Slika 4. Predloženi prikaz postava u prostoru

Sažetak

Cilj diplomskog rada je iz perspektive muzeološkog djelovanja kroz prezentacijska i komunikacijska pomagala potaknuti zaštitu i promicanje prava i vidljivosti LGBTIQ+ osoba i propitivanje roda kao binarne, nepromjenjive i biološki utvrđene kategorije te medicinskog i društvenog konstrukta.

U radu je u prvom redu predstavljan koncept izložbe o transrodnim i transseksualnim osobama kao još uvijek neprepoznatim i ugroženim skupinama podložnim diskriminaciji i stereotipima. Transrodne osobe su one čiji medicinski i zakonski dodijeljen spol pri rođenju ne odgovara vlastitom rodnom identitetu, shvaćanju ili identificiranju, premda se sve trans osobe ne poistovjećuju na jednak način, a izražavaju svoje rodne identitete i kroz odijevanje, ponašanje ili uloge koje im odgovaraju, dok neke trans osobe ne prihvaćaju tradicionalno shvaćanje roda kao binarne klasifikacije (muški ili ženski) te se identificiraju osim kao transrodne i kao rodno varijantne, queer ili dr.

Rad je strukturiran u nekoliko cjelina koje obuhvaćaju povijesni pregled LGBTIQ+ aktivizma na prostoru Republike Hrvatske, prikaz programa, izložbi, zbirki i muzejskih ustanova u Hrvatskoj, ali i inicijativa koje pokrivaju srodnu tematiku, odnosno bave se vidljivošću i predstavljanjem ovih skupina s naglaskom na transrodne i rodno varijantne osobe, uključujući i dostupnu literaturu. Također, objašnjena je i stručna terminologija koja se upotrebljava kada se govori o LGBTIQ+ skupinama te cjelokupni prikaz strukture i koncepta izložbe koja je u središtu rada. Spomenute su i inicijative provedene u inozemstvu od strane samih muzejskih profesionalaca, a čija je namjera olakšati i približiti rodne i seksualne identitete kako bi se samim djelatnicima, ali i posjetiteljima omogućila suradnja i međusobno razumijevanje.

Participativnost se ostvaruje koncipiranjem izložbe oko predmeta koje su donirale transrodne osobe s njihovim pripadajućim iskazima o važnosti tih predmeta za njih same, shvaćanju vlastitog identiteta i sl., a što se postiže uspostavljanjem dijaloga s LGBT+ udrugama i inicijativama na području Hrvatske (Zagreba) te samom zajednicom kao ključnim izvorom.

Izložba je ovdje postavljena kao ponajbolji oblik muzejske komunikacije jer dovođenjem originalnih predmeta i pridruživanjem izvornih svjedočanstava vezanih uz iste, omogućava uvid u jednu drugačiju stvarnost predstavljanjem tih osoba i događaja. Također, posjetiteljima pruža

moćnost da izravnim doticajem s predmetima i kroz edukacijsku ulogu interpretaciju stvaraju vlastita mišljenja o viđenom, stječu neke nove spoznaje o dosad eventualno nepoznatim temama, potiče ih se na razmišljanje i emocionalno sagledavanje povezujući se s dosadašnjim iskustvima, te im se prenosi određena poruka i nudi drugačija perspektiva.

Ključne riječi: transrodne osobe, povijest LGBTIQ+ u Hrvatskoj, muzejske izložbe, zajednica

Keywords: transgender people, LGBTIQ+ history in Croatia, museum exhibitions, community

Summary

The purpose of this master thesis is to encourage protection and promotion of rights and visibility of the LGBTIQ+ people, through the perspective of museological activity using presentational and communication aids. This paper also serves to question the notion of gender as a binary, immutable and biologically established category, as well as a medical and social construct.

In the thesis is firstly presented an exhibition concept which deals with transgender and transsexual people as a group which is still facing threat and a lack of recognition, and is subjected to discrimination and stereotypes. Transgender people are those whose sex, which they were assigned to at birth, and is determined by legal and medical definitions, does not match their own gender identity, although every trans person has their own sense of identifying. Moreover, they can express their gender identity through clothing, behaviour or roles they deem appropriate, whereas some trans people therefore refuse to accept gender as a binary classification (female or male) and choose to identify not only as transgender but also as gender non-conforming, queer etc.

Paper is divided into several sections which encompass a historical overview of LGBTIQ+ activism on the territory of the Republic of Croatia, representation of shows, exhibitions, collections and museum institutions in Croatia, including various initiatives dealing with related issues, ie. they deal with visibility and presentation of these groups with an emphasis on transgender and gender non-conforming persons, which is also based on the available literature. Likewise, it explains the professional terminology used when discussing the LGBTIQ+ groups and the overall representation of the exhibition structure and concept which is the focus of the thesis. Some of the initiatives conducted by the museum professionals abroad are also mentioned, which serve to enable the employees and the visitors to better understand gender and sexual identities in order to accomplish a mutual understanding and cooperation.

Participation is achieved by centering the exhibition around objects donated by transgender people which are accompanied by labels which explain the significance that the each object has for its owner, explaining for instance how they understand their gender identity and so on, and it is enabled by establishing a dialogue with the LGBT+ associations and programs based in Croatia (Zagreb) and the community itself as the main source.

The exhibition appears here as one of the best forms of museum communication because it offers an insight into a different reality by representing these people and events, and also using original objects and joining them with authentic testimonies they are related to. Also, it gives visitors an opportunity to form their own opinion of what they have seen, based on the direct encounter with the objects and the educational role of the museum as an interpreter, enables them to come to a new cognition about previously potentially unknown subjects, encourages thinking and offers an emotional perspective following up on the previous experience, and all the while it delivers a specific message and offers a different point of view.

Keywords: transgender people, LGBTIQ+ history in Croatia, museum exhibitions, community